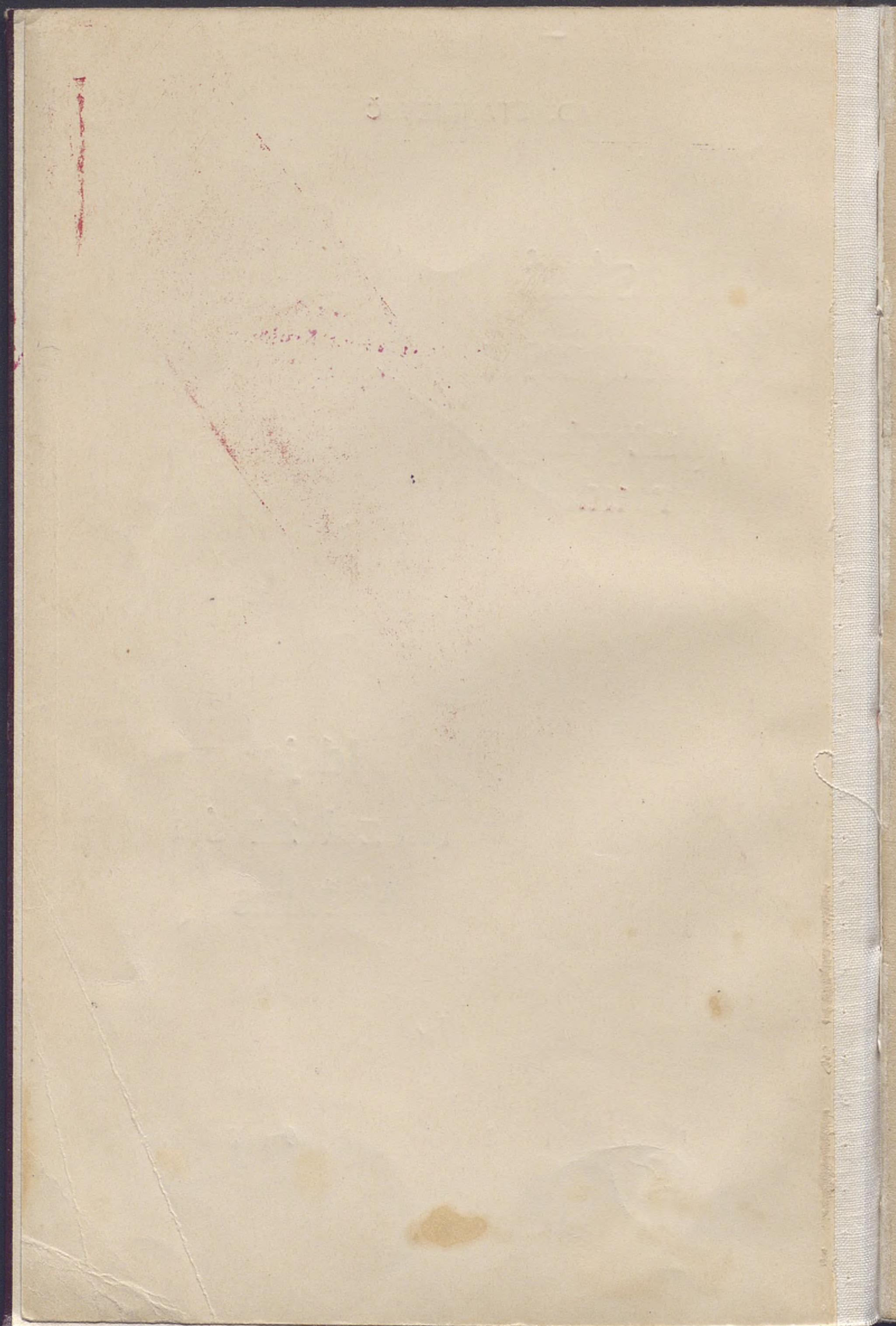
AD. STANKIEWIČ

Kastuś Kalinoŭski „Mużyckaja Prauda“ i Ideja Niezależnaści Biełarusi

W I L N I A 1 9 3 3.

AD. STANKIEWIČ

Kastuś Kalinoŭski „Mužyckaja Prauda“ i ideja Niezaležnaści Biełarusi.

(Referat, pračytany na ŭračystaj akademii 25.III.1933 h., z pryčyny 15-ych uhodkaŭ abwieščańnia Niezaležnaści Biełarusi i 70-ych uhodkaŭ biełaruskaj presy.)

WILNIA . . . . 1933 H.

Wydańnie Biełaruskaha Nacyjanalnaha Kamitetu.

Bieł. Druk. im. Fr. Skaryny Wilnia, Zawalnaja 6.

„Bywaj zdarowy, mužycki narodzie,
Žywi ŭ ščaści, žywi ŭ swabodzie,
I časam spamiani pra Jaśku twajḫo,
Što źḫinuŭ za praŭdu dla dabra twajḫo!

A kali słowa piarojdzie ŭ dzieła,
Tady za praŭdu stanawisia śmieła,
Bo adno praŭdaj, u ḫramadzie zḫodna,
Dazdžeš, Narodzie, staraści swabodna...

A kali mianie ŭspomniš, ščyra pamalisia,
To ja z taḫo świetu tabie adazwusia".

(Z piśmaŭ K. Kalinoŭskaḫa
da biełaruskaḫa narodu
„Z pad šybienicy").

I. Ideowaja łučnaść miž aktam 25.III.18 h. i pracaj K. Kalinoŭskaha 1862—1864 h.

Sławami, jakija źmieščany na pačatku hetaj pracy, słaŭny narodny baraćbit naš Kastuś Kalinoŭski raźwitwaŭsia z biełaruskim narodam u wadnym z pradśmiertnych swaich listoŭ, pisanych u wastrozie niezadoŭha prad swajej śmierciaj. (*Giller — Historja powstania 1863 r. t. I, 176 i nast. u dapisku*). U piśmie hetym, jak bačym, Kalinoŭski žadaje, kab biełaruski narod, za jaki chutka mieŭ jon złažyć žyććio swajo, pomniŭ ab im, za što z swajho boku pryrakaje tak-ža ab hetym narodzie pomnić i nawat adhuknucca z taho świetu.

Pradśmiertnuju wolu wialikaha baraćbita našaha, światkujučy ŭračysta hety jubilej, spaŭniajem jak naležycca. Siańnia światkujem 15-yja ŭhodki abwieščańnia niezaležnaści Biełarusi, a razam z hetym i 70 yja ŭhodki pieršaj biełaruskaj časopisi „Mužyckaja Praŭda", redaktaram i wydaŭcom jakoj byŭ Kastuś Kalinoŭski (*Карскій — Бѣлоруссы III, 3, 83—86, Giejsztor — Pamiętniki I 370—371*). Łučačy hetyja dwa jubilei ŭ wadzin i razam ich siańnia światkujučy, ni adnaho z ich nie pamianšajem, a naadwarot — pawialičwajem, bo dapaŭniajem. Toje ŭsio, čaho swajej pracaj ahułam, a pradusim „Mužyckaj Praŭdaj", a tak-ža i śmierciaj swajej dakanaŭ K. Kalinoŭski dla biełaruskaha narodu siemdziesiat hadoŭ tamu, zmahajučysia za wolu i dolu hetaha narodu,— akt abwieščańnia niezaležnaści Biełarusi 25.III.18

padabraŭ, zharnuŭ u całaść, prykrasiŭ, dapoŭniŭ i wyraziŭ jak jaŭnuju — užo sučasnuju — wolu, biełaruskaha narodu da wolnaha i samastojnaha žyćcia. Słowam, ziarnio, jakoje na biełaruskaj hramadzka-palityčnaj niwie pasiejaŭ Kalinoŭski, akt 25.III.18 zžaŭ, karystajučysia pładom henaha ziarniaci dla siaŭby dalejšaj. Jak bačym, sapraŭdy miž piatnaccatymi ŭhodkami abwieščańnia Biełarusi niezaležnaj i miž 70 uhodkami „Mužyckaj Praŭdy“ isnuje ideowaja łučnaść.

II. Miesca K. Kalinoŭskaha ŭ nawucy.

„Kali ty mianie ŭspomniš — kaža Kalinoŭski da biełaruskaha narodu — ja da ciabie z taho świetu adazwusia“. Woś-ža narod biełaruski ab wialikim baraćbicie swaim sapraŭdy ŭspomniŭ i sapraŭdy da jaho adazwaŭsia. Stałasia heta adnak paśla celaha radu dziesiatkaŭ hadoŭ paśla mučanickaj śmierci jaho. U 1864 hodzie Kalinoŭski pawis na šybienicy, a narod, za jaki jon złažyŭ siabie ŭ achwiary na aŭtary Praŭdy, dalej hibieŭ u niawoli kulturnaj, ekanamična-socyjalnaj i palityčnaj. Niawolu hetu nad biełaruskim narodam trymali krepka susiedzi našy z zachadu i ŭschodu. Na narod naš hladzieli jany wykłučna tolki praz akulary swajho narodnaha samalubstwa. Usio toje, što narod naš mieŭ, susiedzi hetyja, wypiaradžajučy adny adnych, abo swaim ličyli, abo zacirali, zaciamniali i puskali ŭ niapamiać. Išło im ab toje, kab dakazać, što biełaruski narod — heta „iskoni ruskij narod“, abo što heta „od wieków polski lud“. Takim čynam, biełaruski narod dla palakoŭ i dla rasiejcaŭ u historyi staŭsia rečaj, staŭsia karysnym materjałam dzieła polskaj i rasiejskaj kulturaŭ. U hetkich warunkach pakazać praŭdziwy swoj twar, zahawaryć ab sabie swajej mowaj, baranić swaju indywidualnaść było nia lohka. Bo kali narod hety i prahawarywaŭ ab sabie słowa praŭdy, kali wystupaŭ u wabaronu siabie praz słaŭnych synoŭ swaich, jak Kalinoŭski, to tyja-ž susiedzi hołas hety hłušyli abo, nawat, raschodziačysia z praŭdaj,

pradstaúlali jaho ŭ swaim, karysnym sabie światle. Woś-ža ŭ historyi polskaj i rasiejskaj Kalinoŭski pradstaŭleny zwyčajna abo jak „samolubiwyj biezumnyj miatiežnik“, abo jak „polski bohater narodowy o krańcowych nieco poglądach“. Adnak polskija i rasiejskija historyki i paswojmu malujučy Kalinoŭskaha, časta mimawolna, abo nie prydajučy značeńnia peŭnym faktam, ab im mnoha haworać čyściusieńkaj praŭdy.

Woś-ža naležna praanalizawać usie tyja dakumenty, jakija adnosiacca da asoby Kalinoŭskaha, a tak-ža wybrać z uspaminaŭ ab im i apracawańniaŭ adpawiednyja fakty i naležnaje dać im aświatleńnie, naleža pradusim da historykaŭ biełaruskich, a tak-ža i litoŭskich, bo Kalinoŭski ziemli hetych narodaŭ razwažaŭ jak adno całaje. Tak jano i stałasia. Pieršym pakazaŭ nam praŭdziwy twar Kalinoŭskaha litoŭski prafesar A. Janułajtis („*1863 metu sukilimo veikejai Lietuvoje. I Kastantinas Kalinauskas*“ u „*Švietimo Darbas*“ *Nr. 1 — 2 1921)*. Heta jon źwiarnuŭ uwahu na toje, što miž paŭstancami 1863 h., jakich zwyčajna zaličali da palakoŭ, byli sapraŭdnyja narodnyja heroi litoŭskija (ks. Ant. Mackiewič), a tak-ža i biełaruskija, jak Kalinoŭski, jakija išli na paŭstańnie praciŭ cara, praciŭ panščyny, śnili sny ab woli i doli narodu litoŭskaha i biełaruskaha i zmahalisia za swajho rodu palityčnuju samastojnaść hetych narodaŭ, za samastojnaść swajho kraju.

Pryšoŭ urešcie tak-ža čas, kali jak-by spaŭniajučy pradśmiertnuju wolu Kalinoŭskaha, uspomniła ab im i biełaruskaja nawuka. Biełaruskija wučonyja, jak praf. Ihnatoŭski (*Гісторыя Беларусі ў 19 і ў пач. 20 ст. 123—127 і 138—142*), z niapamiaci, z šmatletnich pleś-

niaŭ na świaтło dziennaje pačali wydabywać słaŭnuju asobu našaha narodnaha heroja Kalinoŭskaha. Dziakujučy biełaruskaj nawucy asoba jaho stała popularyzawacca, wiestki ab im stali pranikać u narodnyja huščy, asabliwa-ž u dušy biełaruskaj moładzi. U Miensku, u biełaruskaj sceničnaj literatury pajawiłasia nawat drama: „Kastuś Kalinoŭski“, jakaja niekalki hadoŭ tamu była ŭlublonaj pjesaj Mienskaha biełaruskaha teatru. Słowam, pamiać ab słaŭnym Kalinoŭskim sapraŭdy adžyła ŭ nas. Zacikaŭleńnie im paŭstała značnaje, asabliwa ŭ hetych hadoch, kali wypali 70 uhodki „Mužyckaj Praŭdy“ i kali ŭ budučym hodzie prypadajuć tak-ža 70 uhodki kaźni jahonaj. Siańnia ŭ Biełarusaŭ ab Kalinoŭskim, kali jašče nie stwaryłasia całkom, dyk tworycca — nawat i ŭ nawucy — lehienda jak ab baraćbicie za niezaležnaść Biełarusi i prytym u sučasnym razumieńni

Tak, šmat u hetym praŭdy, ale da praŭdy zakradajecca krycha i niapraŭdy, kali my modernizujem historyju i swaich sapraŭdnych narodnych herojaŭ z prad 70 hadoŭ zmušajem hawaryć ciapierašnim našym biełaruskim palityčnym jazykom i prypiswajem im našyja sučasnyja ideały. Dyk, jak bačym, sapraŭdnaje miesca Kalinoŭskaha ŭ nawucy naležna nie abaznačana dahetul nia tolki ŭ palakoŭ i rasiejcaŭ, što jość całkom naturalnym, ale takža i ŭ nas biełarusaŭ. Dakanać hetaha pawinna nawuka biełaruskaja.

Tak, Kalinoŭski — heta sapraŭdy biełaruski samastojnik, ale swajho času i maładoj biełaruskaj nawucy naleža spakojna i wytrywała raźjaśnić sutnaść hetaj jaho samastojnickaj idei, jaje hranicy, terytoryju, na jakoj ideały swaje žadaŭ ździejśnić i ŭrešcie warunki,

u jakich jon žyŭ i pracawaŭ, bo za siemdziesiat hadoŭ, jakija addzialajuć nas ad taho času, kali žyŭ Kalinoŭski, u žyćci našaha narodu, a tak-ža i ŭ našym paniaćci, šmat što źmianiłasia.

Woś-ža, majučy heta ŭsio na pamiaci, naskolki pazwalajuć mnie ciesnyja ramki hetaha referatu i ŭračystaść siańniašniaha dnia, składaju ja ab Kalinoŭskim i jahonaj pracy swaje ŭwahi. I kali-b heta skromnaja praca maja ŭ biełaruskaj — dy j niebiełaruskaj — nawucy wyklikała bolšaje zacikaŭleńnie henaj słaŭnaj asobaj, pahłyblajučy ab jej wiedu i kali-b uzbudziła ŭdziačnaść dla jaje ŭ našym narodzie, ja ŭwaža-by, što dapiaŭ swajej mety.

III. Čas, kali žyŭ K. Kalinoŭski.

K. Kalinoŭski žyŭ u tym časie, kali Biełaruś paśla doŭhawiečnaj swajej śpiački, škidała z siabie niawolu panščyny i prabudžałasia da nowaha žyćcia. Wiasna romantyzmu łunała nad haławoj Biełarusi, a z im prychodziła da biełaruskaha narodu i jahonaje nacyjanalnaje adradžeńnie.

U Eŭropie panawaŭ tady romantyzm u literatury i ŭ nawucy, jaki dachodziŭ i da nas. Ziarniaty nacyjanalnych idejaŭ, zrodžanych romantyzmam, dziakujučy styčnaści z Eŭropaj aświečanych klasaŭ našaha kraju, dakacilisia i da Biełarusaŭ. Daskanalnym prawadnikom henych idejaŭ u nas byŭ da swajho zakryćcia (1832) Wilenski ŭniwersytet.

Z muroŭ hetaha ŭniwersytetu, abo pad jaho ŭpływam, pajawilisia biełaruskija romantyki, paety-piśmieńniki: Jan Barščeŭski, Al. Rypinski, Jan Čečat, a tak ža i baćka biełaruskaha krasnaha piśmienstwa Wincuk Dunin-Marcinkiewič.

Z muroŭ hetaha ž uniwersytetu pajawilisia tak-ža biełaruskija romantyki i ŭ nawucy, jakija daśledžwali biełaruskuju historyju, prawa, mowu. Da hetkich naležać: unijackija świaščeńniki: praf. M. Babroŭski i Płaton Sasnoŭski, a tak-ža praf. Ihnat Daniłowič, Jaz. Jarašewič i inš,

Budzilisia tady tak-ža da nacyjanalnaha žyćcia i bratnija narody litoŭski i ŭkrainski. Siarod narodu litoŭskaha pracawaŭ tady S. Daŭkantas († 1864) słaŭny patryjot i piśmień-

nik, biskup M. Vałančius († 1875), Iwinskis († 1883) i inš. Uznoŭ-ža ŭkrainski narod budziŭ nieśmiarotny Šewčenka († 1861), ihrajučy na kobzie praročyja pieśni jamu.

Panawaŭ tady ŭ Eŭropie i romantyzm palityčny. Pałowa 19 w. heta čas palityčnych nacyjanalizmaŭ, čas narodnych rewalucyjaŭ, čas budawańnia nacyjanalnych dziaržaŭ i twareńnia nacyjanalnych kulturaŭ, ahułam kažučy — heta čas narodawolstwa i narodasłaŭja.

Ideały hetyja znachodzili žywy adhałosak i na našych ziemlach, dzie panawała carskaja rasiejskaja ŭłada, a tak-ža idei henyja znachodzili žywy adhałosak i na ziemlach etnahrafična rasiejskich. Pakłońniki hetych ideałaŭ, syny Rasiei: Hercen, Bakunin, Ogariew i inš. za wiernaść hetym ideałam byli zmušany pakinuć swaju baćkaŭščynu i skrywacca ad carskaj palicyi zahranicaj. Adnak pracy dziela aswabadžeńnia ad carskaha absolutyzmu Rasiei, a z jej razam i ŭsich tych narodaŭ, što pad Rasiejaj znachodzilisia, henyja słaŭnyja baraćbity emihranty nie pakidali i na čužynie. U hadoch 1858—1861 Hercen wydaje ŭ Londynie swoj słaŭny „Kołokoł“, narodawolski huł jakoha niasiecca pa ŭsiej Rasiei. Časopiś heta na swaich staronkach šyroka i adkryta raźwiwaje ideju wyzwaleńnia narodaŭ, što znachodzilisia pad Rasiejaj i zbudawańnia im wolnaha žyćcia.

Woś-ža ŭ „Kołokole“ wyrablałasia ideolohija palityčnaj samastojnaści ŭsich tych narodaŭ, jakija samastojnaści hetaj zažadali-b. I tak Bakunin (*„Do Polski, Rosji i Słowian“. Tłumačeńnie z rasiejskaha*) piša: „My lubim tolki narod, wierym u jaho i chočam taho, čaho jon choča. Čaho adnak treba narodu? Paŭtorym za „Kołokołam“: ziamli i woli i wolnaści“ (str. 29).

Bakunin u ŭspomnienaj pracy paimienna wyličaje ŭsie narody carskaj Rasiei: biełarusoŭ, palakoŭ, ukraincaŭ, litwinoŭ, finaŭ, łatyšoŭ i inš. i pryznaje im prawa na samastojnaść u federacyjnaj łučnaści miž saboj, abo i prawa na poŭnuju niezaležnaść. Bakunin damahajecca, kab kožnamu narodu była dana swaboda ŭładzić los swoj palityčny, jak jon tolki zachoča. Hetkich samych pahladaŭ trymaŭsia i Hercen, wyskazwajučy ich adnak bolš spakojna i aściarožna. Federacyju jany razumieli, jak wolny sajuz wolnych narodaŭ.

Praz „Kołokoł" i inšyja druki słaŭnych rasiejskich narodawolcaŭ, padobnyja idei dachodzili, jak my skazali, i da Biełarusi, Litwy Ukrainy i Polščy, pradusim da studenskaj moładzi hetych krajoŭ, jakaja studyjawała pierawažna ŭ Pieciarburzie i Maskwie, budziačy jaje da nowaha žyćcia.

Dumki palakoŭ ab paŭstańni ich prociŭ Rasiei i Bakunin i Hercen padtrymliwali ŭsiej dušoj. Jany wieryli, što z paŭstańniem šlachty, paŭstanie tak-ža i narod polski, a z im razam paŭstanuć tak-ža i narody biełaruski, litoŭski i ŭkrainski i što takim čynam u značnaj miery zbuducca ich narodawolskija, adčaści samastojnickija, federacyjnyja ideały.

Bakunin wieryŭ, što „polskaje paŭstańnie sapraŭdy padymie narody byŭšaha Wialikaha Kniastwa Litoŭskaha da samaaznačeńnia ŭ kirunku poŭnaj niezaležnaści, abo prynamsi da federacyi" („*Письма М. А. Бакунина къ А. И. Герцену і Н. П. Огареву съ біографическимъ введеніемъ и объяснительными примѣчаніями Дроіоманова*" *str. 82*). U palakoŭ adnak, ci lepš — u bujnaj šlachty, nacyjanalizm polski ŭziaŭ wierch i jany padniali paŭstańnie tolki dziela siabie, Biełaruś, Litwu i Ukrainu razumiejučy, jak składowyja častki adnej sucelnaj Polščy.

Fakt hety sympatyi rasiejskaj demokracyi da polskaha paŭstańnia astudziŭ całkom. Lepšyja adnak ludzi Biełarusi—jak Kalinoŭski i Litwy—jak ks. A. Mackiewič, pry pomačy polskaha paŭstańnia, nawat i pry pomačy paŭstańnia šlachockaha, nie pakidali dalej nadziei ŭzwarušyć swaje narody tak-ža da paŭstańnia, adnak za ich ułasnuju wolu i dolu.

Ale słaŭnyja henyja rasiejskija demokraty mieli prociŭ polskaha paŭstańnia i zaściarohi tak-ža charaktaru socyjalnaha. Jany byli prociŭ šlachockaj Polščy, a stajali za Polšč sialanskuju. „Abjawiecie Polšč sialanskaj, a tady mnoha z plamion sławianskich, a badaj usie, za wami pojduć“ (*Do Polski... 36—37*), pisaŭ Bakunin.

Pawodle rasiejskich demakrataŭ, Polšč pawinna być nie šlachockaj i nie adzinaj sucelnaj dziaržawaj u miežach 1774 h., a pawinna stwaryć z ziemlaŭ daŭniejšaj Polščy sajuz wolnych narodaŭ, złučanych wolnaj federacyjaj.

Da federacyi hetaj mieła dałučycca tak-ža i Rasieja, bo i jana mieła być uciahnuta ŭ paŭstańnie prociŭ caryzmu, imperyjalizmu i prociŭ socyjalnaha ŭcisku. Ale rasiejskamu narodu tak-ža treba było pakazać, čamu jany majuć ići razam z palakami. „Kali ŭ Rasiei na wašych ściahoh nia ŭbačać padziełu ziamli i woli prawincyjam — kaža Bakunin, — to naš wam spahad ničoha nie pamoža, a nas zahubić“ (*Письма... 88*).

Woś-ža wialikija hetyja idei mieli silny ŭpłyŭ i na biełaruskuju demakratyčnuju intelihiencyju. Palityčny romantyzm sapraŭdy łunaŭ nad biełaruskaj staronkaj u formie swajho rodu niezaležnickich idejaŭ.

Pad jaho pawiewam ideja heta rasła, krepła i prybirała štoraz wyraźniejšyja formy. Urešcie ŭ druhoj pałowie 19 w. biełaruskaja nacyjanalnaja ideja pačała stroicca ŭ wyrazna socyjalna-palityčnuju biełaruska-narodnuju wopratku. Byŭ heta sapraŭdy biełaruski palityčny romantyzm, na čale jakoha staŭ twarec jahony na Biełarusi, naš słaŭny Kastuś Kalinoŭski, redaktar i wydawiec pieršaj biełaruskaj časopisi „Mužyckaja Praŭda“.

IV. Ab žyćci K. Kalinoŭskaha.

Ale chto-ž taki Kalinoŭski? Pryhledzimsia da jaho bližej. K. K. radziŭsia 1838 h. 21 studzienia st. st. u Mastaŭlanach, Jałaŭskaj parafii, Waŭkawyskaha paw. z drobnaj biełaruskaj katalickaj šlachty, peŭnież, užo spolščanaj. Metryka ab jahonych naradzinach i ab chroście znachodzicca ŭ kaścielnym archiwie ŭ Świsłačy. Paźniej baćki jaho nabyli niewialički dwor Jakušoŭku, što znachodziŭsia za 10 wiorst ad Świsłačy, dzie mieli tkackuju fabryku i dzie Kastuś prawodziŭ swaje maładyja lety. Wučyŭsia śpiarša ŭ Swisłačy, dzie skončyŭ piać klas prohimnazii. Paśla pryhataŭlaŭsia prywatna i ŭ 1855 h. pastupiŭ u Maskoŭski ŭniwersytet, dzie prabyŭ ½ hodu. Paśla, z pryčyny pierajezdu z Maskwy ŭ Pieciarburh staršaha brata jaho Wiktara († 1862) tudy-ž, pierajechaŭ i Kastuś i pastupiŭ na prawa, jakoje skončyŭ z stopniem kandydata ŭ 1860 h. Wučyŭsia jak stypendyst. Budučy studentam, Kastuś usiej dušoj naležyŭ da rewalucyjnych hurtkoŭ moładzi, jakaja była tady pad silnym upływam hercenaŭskaha „Kołokoła". Užo tut jon wyrablaŭ swaju socyjalnuju i palityčnuju ideolohiju i śniŭ sny ab woli biełaruskaha narodu, a takža i ab woli narodaŭ usiaho byŭšaha Wialikaha Kniastwa Litoŭskaha.

Pa skančeńni ŭniwersyteckich nawuk, Kalinoŭski šukaŭ u dziaržaŭnych ustanowach pasady, ale ŭžo ŭ palicyi byŭ padazrony i pasady nijakaj atrymać nia moh. 1861 i 1862 h.

prabywaŭ krychu ŭ baćki. Padhatoŭčuju pracu da paŭstańnia wioŭ biazupynna. Kab prykrycca prad palicyjaj i kab jak najbližej być da biełaruskaha narodu, Kalinoŭski praz niekatory čas byŭ pisaram u wadnej z hmin Horadzienščyny. Ale jak padazronny i ŭściaž šukany palicyjaj, prymušany byŭ pakinuć i hetaje miesca. Adzieŭšy świtku z samadziełu, wandrawaŭ pa ŭsiej Horadzienščynie ad wioski da wioski, horača budziačy narod da wyzwaleńnia. Zwaŭsia tady wydumanaj mianiuškaj Wasil Świtka.

Darečy budzie tut adznačyć, što Kalinoŭski, jak heta widać z metryki, zwaŭsia dwajnym imiem: Wincenty-Kastanty i što sam jon siabie zwaŭ i padpiswaŭ jak Wincenty, a ŭ historyi badaj wyklučna wiedamy, jak Kastanty.

Letam 1862 h. užo mieŭ jon naładžanuju ŭ Biełastoku patajemnuju drukarniu i ŭžo wydawaŭ biełaruskuju časopiś „Mužyckuju Praŭdu". Užo ŭ hetym časie Kalinoŭski, dziela ŭzwarušańnia narodu ŭ kirunku paŭstańnia, mieŭ swaju arhanizacyju, da jakoj naležyli ludzi, jak jon, wyhadawanyja ŭ hercenaŭskaj škole i jak jon nosiačyja ŭ sercy idealy socyjalnaha i palityčna-nacyjanalnaha wyzwaleńnia narodu. Arhanizacyja hetaha kirunku śpiarša zwałasia arhanizacyjaj „Ruchu", a paśla zwałasia ahułam arhanizacyjaj „čyrwonych", ci demokrataŭ, kab adroźnić jaje ad paŭstanskaj arhanizacyi bujna šlachockaj „biełych", na čale jakoj stajali bujnyja ziemleŭłaśniki, što laťucieli ab Polščy histaryčnaj, jak sucelnaj polska-narodnaj dziaržawie pad ich, wiedama, kirawiectwam. Haława demokrataŭ Kalinoŭski nia wieryŭ u dobryja wyniki paŭstańnia, kali jaho budzie rabić bujnaja šlachta, na ściahoch jakoj całkom nia było widacca woli dla narodaŭ nacyjanalnaj i palityčnaj, a idealy socyjalnyja choć

i byli na ściahoch henych wywiešawanyja, to adnak wartaść ich była duža i duža sumniŭnaja. Kalinoŭski ŭwažaŭ, što paŭstańnie majuć rabić sialanie i drobnaja abiadniełaja šlachta, a bujnyja ziemleŭłaśniki mohuć, praŭda, prymać u paŭstańni ŭčaście, ale ŭ tych miajscoch, dzie ich narod nia znaje, bo mnohija z ich mieli na swaim sumleńni časta i duža ciažkija hrachi adnosna sialanstwa i dziela hetaha padčas paŭstańnia sialanie zamiest bicca z carskimi najeźnikami, mohuć abiarnucca prociŭ mahnataŭ, za jakich, wiedama, carskija ŭłady zastupiacca i hetkim čynam u rezultacie sialanie apynucca jašče ŭ bolšaj niawoli, jak dahetul.

Kali-ž paŭstańnie wybuchła i kali na čale jaho, karystajučy z swajej ličbowaj, finansawaj i aružnaj pierawahi, wykłučna stali biełyja, Kalinoŭski ad paŭstańnia nie adwiarnuŭsia, jak-by, zdajecca, naležyłasia-b zrabić, ale da jaho dałučyŭsia. Dałučyŭšysia-ž da biełych, jon nikoli nie źmianiŭ swaich pahladaŭ, ani pierastaŭ pracawać dalej dziela swajej ideolohii. Palityčnaha rozumu ŭ Kalinoŭskaha chwatała dawoli. Paŭstańnie biełych jon rašyŭ skarystać dla swaich metaŭ. Účaście ŭ paŭstańni zbližała jaho da narodu, a tam jon byŭ swoj čaławiek, tam jaho šyroka znali, tam imia jaho słyło wialikim i słaŭnym, tam mahli jaho pasłuchać. Kalinoŭski biezhranična narod lubiŭ i biezhranična ŭ jaho wieryŭ. Kalinoŭski świata wieryŭ, što ŭsiož-dyki ŭdasca jamu padniać narod na nohi padčas ahulnaj zawiaruchi i što narod hety, razbudžany da woli, budzie za jaje zmahacca až da pieramožnaha kanca jak z siłaj maskoŭskaj, tak i z siłaj polskich mahnataŭ. Ŭ hetych swaich dumkach i planach,

jak bačym, Kalinoŭski rysujecca nam jak čystaj wady palityčny romantyk.

U kancy 1862 h. Kalinoŭskaha spatykajem u Wilni, dzie jon pražywaje na Zareččy jak Makarewič. Kali-ž u studzieni 1863 h. wybuchła paŭstańnie, pad proźwiščam Čarnockaha abniaŭ jon abawiazki kamisara Horadzienščyny, dzie paŭstanskuju rabotu arhanizawaŭ daskanalna, ab čym świedčać jahonyja praciŭniki, jakija naznačajučy jaho tudy, mieli miž inšym na ŭwiecie pazbycca jaho z centru, jak škodnaha ŭ ich razumieńni separatysta, samastojnika. U Horadzienščynie Kalinoŭski niekalki miesiacaŭ budziŭ narod i kirawaŭ paŭstańniem u sensie pradusim palityčnym, bo treba wiedać, što wajskowym pawadyrom jon nia byŭ.

U traŭni miesiacy 1863 h. u Wilniu na stanowičša hienerał-hubernatara z nieahraničanaj dyktatarskaj uładaj prybyŭ wiedamy Muraŭjoŭ. Na placoch Wilni dy j pa ŭsim krai zamitusilisia wisielicy, kraj napoŭniŭsia stohnam, paliłasia bahata ludzkaja kroŭ. Front paŭstanski chutka załamaŭsia. Pieršyja pierapužalisia, bo było j čaho, bujnyja ziemleŭłaśniki. Jany pieršyja dali znaki roznaha charaktaru da zhody z uradam.

U pačatku lipnia Kalinoŭski ŭznoŭ prybywaje ŭ Wilniu, dzie, bačačy poŭny razhrom biełych, usiu ciažaść paŭstańnia biare na siabie, stanowicca faktyčnym dyktaram paŭstanskaj akcyi ŭ kraju i wiadzie jaje da kanca. Horadzienščyna, za prynaležnaść jakoj da ziamiel b. Wialikaha kniastwa litoŭskaha Kalinoŭski tak horača zmahaŭsia z Waršawaj, adyšła pad uładu paŭstanskich arhanizacyjaŭ hetaj-ža Waršawy ŭ žniŭni miesiacy 1863 h. Ciapier naš dyktatar, kryjučysia pad proźwiščam Čar-

koŭskaha, źwiarnuŭ usiu swaju ŭwahu na biełaruskija častki Wilenščyny, a tak-ža na ŭschodnija biełaruskija ziemli: na Mienščynu, Mahileŭščynu, Witebščynu. Sprawa adnak išła ŭžo słaba. Pieramoha była ŭžo jaŭna pa staranie Muraŭjowa, jaki zručna i nie biaz wyniku dakazwaŭ, što sialan nadzialić jak śled ziamloj i dać im należnuju wolu zmoža tolki car rasiejski, a nie ziemleŭłaśniki, jakija asabista zacikaŭlenyja ŭ sialanskaj niawoli i jakija tak ciažka sialanam dalisia ŭ znaki. Kalinoŭski adnak nie zważaŭ na ništo i baraćbu wioŭ dalej. U pomač byŭ jamu jahony adnadumiec, wialiki patryjot narodu litoŭskaha, ks. Anton Mackiewič, jaki naznačany Kalinoŭskim wajewodaj ziamiel etnahrafična litoŭskich, paherojsku zmahaŭsia za wolnaść litoŭskaha narodu. Imia dyktatara stałasia jašče bolš słaŭnym. Zwali jaho karalom kraju, a ŭrad wytužyŭ usie siły, kab uziać jaho, ale doŭha jamu heta nie ŭdawałasia. Urešcie adzin z jaho supracoŭnikaŭ, Parafijanowič, jaki pracawaŭ u Mienščynie, złoŭleny i abnadziejeny abiacankaj uratawać jaho žyćcio, žandarmskamu pałkoŭniku Łosiewu Kalinoŭskaha wydaŭ — pakazwajučy, što žywie jon u świata-janskich muroch u Wilni i što kryjecca pad imiem i proźwiščam Witalda Witaženca.

29.I.64 Kalinoŭski byŭ uziaty i pasadžany ŭ daminikanskija mury ŭ Wilni, dzie ŭradawała wajennaja śledčaja kamisija na čale z pałkoŭnikam Šełgunowym. Słaŭny wiazień naš prad kamisijaj trymaŭsia z wialikaj pawahaj i hodnaściaj. Pad śledztwam trymali jaho bolš miesiaca. Kamisija duża žadała dabicca ad jaho wydačy tajnaŭ arhanizacyi. Prapazycyju hetu wiazień adkinuŭ z pahardaj. Jon kazaŭ, što kali asabistaja hramadzkaja mužnaść jość

cnotaj, to špijonstwa jość maralna abrydłym i što hramadzianstwa zbudawanaje na špijonstwie niawarta nazowy hramadzianstwa, što kamisija, jak adzin z hramadzkich orhanaŭ, nia moža adniać ad jaho prawa hetak dumać i pastupać. „Prakanańnie hetkaje— kazaŭ Kalinoŭski — ja wyrabiŭ pracaj i žyćciom“. Kali-ž kamisija zapytała ŭ jaho ab pryčynach hetak dumać i napomniła ab skutkach jaho hetych prakanańniaŭ, nawodziačy dumki ab śmierci, jon adkazaŭ: „Pryčyny i skutki ja dobra abdumaŭ, a świedamaść ułasnaj dastojnaści i taho stanowišča, jakoje ja zajmaŭ u hramadzianstwie nie pazwalajuć mnie iści inšaj darohaj“ (*Дѣло Временнаго Полевого Аудиторіата при штабѣ войскъ Виленскаго Военнаго Округа. О дворянинѣ Гродненской губ. и уѣзда Викентіѣ Калиновскомъ. № 280, bač. 34—35. U Dziarž. Arch. u Wilni*).

U rezultacie, na padstawie dadzienych śledčaj kamisii, wajenny palawy sud na čale z pałk. Gleiningam prysudziŭ Kalinoŭskaha na śmierć praz rasstralańnie. Muraŭjowu, widać heta nie padabałasia, bo pad prysudam znachodzicca zaciemka: „zhoda, ale kaźnić praz pawiešańnie“. Tady sud, na čale z hien. Fominym, pastanowu pieršuju pierahladzieŭ nanowa i pastanawiŭ Kalinoŭskaha pawiesić. Na hetaj pastanowie Muraŭjoŭ ułasnaručna napisaŭ: „sogłasien, ispołnit‘ prigowor w Wilnie“. Prysud spoŭnieny 10.III st. st. 64 h. a hadz. 10½ na Łukiskim placy.

Hetak skončyŭ naš wialiki baraćbit za wolu narodu, astajučysia wiernym swaim ideałam až da samaj śmierci. Kali čytali prysud i nazwali jaho šlachcicam, jon kryknuŭ: „niapraŭda, u nas niama šlachty, u nas usie roŭ-

nyja", za što palicmajstar hrozna pakiwaŭ jamu palcam (*Giejsztor I 370—371*).

A woś krychu charakterystyki Kalinoŭskaha, pradusim jak čaławieka, jakuju padaje ŭ swaich pamiatnikach Giejštar, haława paŭstanskaha kamitetu ŭ Wilni paśla abjadnańnia biełych z čyrwonymi, jaki, kab pazbycca nialubaha i hroznaha dla bujnaj šlachty konkurenta, naznačyŭ Kalinoŭskaha, jak užo ŭspaminałasia, kamisaram Horadzienščyny. Pawodle Giejštora Kalinoŭski — heta „čaławiek wialikaj enerhii, narodnik da špiku kaściej, da kanca wierny swaim palityčna-narodnickim ideałam. Heta čaławiek z zakrojem na heroja. Umieŭ paświačacca biez hranic, mieŭ nadzwyčajna silny charaktar. Kalinoŭski byŭ uzoram wytrywałaha i ŭmiełaha końśpiratara. Tolki adzin jon umieŭ pracawać u Wilni padčas najwialikšaha teroru. Jon, katoraha staranna šukali, na kožnuju ekzekucyju prychodziŭ pad bramu daminikanskich muroŭ, bačyŭ wiedzienych na śmierć i pad hroźbaj aryštu ŭ kožny čas, ani na chwilinu nia traciŭ enerhii. Mieŭ sotni akazijaŭ uciakać, adnak astaŭsia na stanowiščy. Jon pieršy padniaŭ ściah baraćby za wolu narodu, jon apošni i źloh ad teroru Muraŭjowa" (*Giejsztor I, 236—8*).

„Lubiŭ narod, — čytajem u inšym miejscy ŭ Giejštora — u im bačyŭ budučyniu, ale za surowa sudziŭ šlachtu, jakuju znaŭ bolš z prac skrajna-demokratyčnych i rasiejskich piśmieńnikaŭ, jak z žyćcia. Wytrywałaści niedaraŭnanaj, jak i asabistaj samaachwiarnaści.

Byŭ najpryhažejšym, najčyściejšym, niedasiahnutym uzoram konspiratara. Hety adzin

čaławiek wart byŭ sotniaŭ. Wialikaja ŭ im była siła i praŭda pačućcia. Zwali jaho chamam, a jon i lubiŭ heta, zaŭsiody wostra wystupajučy prociŭ šlachty. Kalinoŭski byŭ niazwyčajnym“ (*Giejsztor II, 48*).

V. „Mužyckaja Prauda“.

Užo z taho, što my skazali, asabliwa z charakterystyki taho času i tych warunkaŭ, u jakich žyŭ K. Kalinoŭski i z jaho karocieńkaj i duža pawiarchoŭnaj biohrafii bačym, što Kalinoŭski heta byŭ biełaruski narodnik, jaki zmahaŭsia pradusim za socyjalnyja prawy biełaruskaha narodu, a tak-ža i za jaho wolu palityčnuju ŭ sensie, jak ab hetym nižej ubačym, federacyi z Polščaj, jak sapraŭdy „wolnyja z wolnymi i roŭnyja z roŭnymi“. Hety jahiellonski — padčorknuty Lublinskaj Unijaj — ideał u im žyŭ, jak bačym, jašče mocna i mieŭ jašče wialikaje značeńnie.

U hetkim sensie, ale kudy ŭ jarčejšych i wyraźniejšych formach, pradstawicca nam asoba Kalinoŭskaha, kali my pryhledzimsia da tych drukawanych dakumentaŭ, jakija pa im astalisia i kali prysłuchajemsia da charakterystyki jaho jak palityka, jakuju jamu dajuć tyja asoby, z jakimi jon spatykaŭsia, supracoŭničaŭ, a nawat i zmahaŭsia, abstaiwajučy swaje narodnickija biełaruskija ideały.

Jak-ža wymoŭna ab hetym świedča jaho biełaruskaja „Mužyckaja Praŭda“, jakoj siańnia światkujem 70-tyja ŭhodki, a tak-ža i jaho inšyja biełaruskija druki! Pryhledzimsia da ich bližej. Začniom ad „Mužyckaj Praŭdy“.

U biahučaj biełaruskaj literatury, a tak-ža i ŭ niebiełaruskaj, dahetul zwyčajna panawała prakanańnie, što Kalinoŭski pačaŭ wydawać swaju „Mužyckuju Praŭdu“ ŭ 1863 h., kali wybuchła paŭstańnie. Tymčasam treba wiedać,

što „Mužyckaja Praŭda“ wychodziła ŭžo ŭ 1862 h. Takim čynam sioleta letam jej užo prypadaje 71 hod. My światkujem siańnia 70-tyja ŭhodki hetaj hazety, bo siańnia prypadajuć 15-tyja ŭhodki abwieščańnia Niezaležnaści Biełarusi, z čym jubilej „Mužyckaj Praŭdy“ i lohična i ideowa tak strojna harmanizuje!

I tak № 1 biełaruskaj hazety „Mužyckaja Praŭda“, jakuju wydawaŭ i redahawaŭ Kalinoŭski, byŭ užo ŭ abiehu pa siołach Horadzienščyny ŭ pałowie lipnia 1862 h., a № 2 tamža kursawaŭ u pačatku wieraśnia taho-ž hodu. Ab hetym danosić ministru ŭnutranych spraŭ Horadzienski hubernatar u piśmie 17.IX.1862. za № 12.

Pieršyja numary „Muž. Praŭdy“ pajawilisia ŭ Bieraściejskim paw. Ab pajaŭleńni ich Horadzienski hubernatar 10.VIII.62 h. danios ministru ŭnutranych spraŭ. Toj duža niecierpliwiŭsia i 22.VIII.62 h. trebawaŭ ad hubernatara ścisłych dadzienych: chto „Muž. Praŭdu“ pašyraje, adkul biare i hdzie jana drukujecca. Na heta hubernatar daŭ ministru adkaz, što śledztwa ab hetym usim nie dało nijakich rezultataŭ, padaŭ pry hetym swaje domysły i ŭreščie pisaŭ hetak: ...„uważaju swaim abawiazkam uspomnić ab świeżym daniasieńni mnie biełastockaha žandarmskaha štab-aficera, što na dniach jon atrymaŭ sakretna dałučanyja tut kopii troch brašur, z jakich dwa numary „Mužyckaj Praŭdy“ i adozwa da palakoŭ centralnaha narodnaha k-tu, što *pieršy numar* (padčyrknuta aŭtaram) „Mužyckaj Praŭdy“, pawodle pakazańnia hodnych wiery asob, byŭ pašyrany siarod sialan kala dwuch miesiacaŭ“ (*А. И. Миловидовъ — Архивные матеріалы Муравьевскаго Музея, относящіеся къ польскому восстанію 1863—4 г. t. 1, bač. 144-5).*

Swoj hety danos hubernatar, jak skazana, pisaŭ 17.IX.1862 h., znača — niama sumniwu, što numar pieršy „Muž. Praŭdy“ sapraŭdy ŭžo byŭ na świecie ŭ pałowie lipnia 1862 h.

Z sensu-ž henaha hubernatarskaha dakumentu wyhladaje, što druhi ekzemplar „Muž. Praŭdy“ — heta byŭ *druhi* jaje numar, jaki byŭ užo pašyrany siarod sialan, kali hubernatar pisaŭ swajo daniasieńnie — heta znača: prynamsi ŭ pieršaj pałowie wieraśnia 1862 h.

№ 1 „Mužyckaj Praŭdy“ — heta siańnia wialikaja redkaść. Pawodle čutak jość adzin ekzemplar jaho ŭ Biełaruskaj dziaržaŭnaj bibliotecy ŭ Miensku.

№ 2-ha znachodzicca adzin ekzemplar u Gustawa Loubisse-Bissier u Waršawie (Krakowskie Przedm. 30).

№ 3-ha — adzin ekzemplar u bibliotecy im. Wróblewskich u Wilni. Čas wychadu ŭ świet niawiedamy.

№ 4 tak-ža duža redki i mała wiedamy. Pawodle čutak jość jaho adzin ekzemplar tak-ža ŭ Miensku, razam z numaram pieršym.

№ 5-ha adzin ekzemplar znachodzicca ŭ uspomnienaj bibliotecy im. Wróblewskich, a dwa ŭ Dziaržaŭnym Archiwie ŭ Wilni (byŭšy Muraŭjoŭski Muzej) pad № 18/63 u „Sledstwiennym diele“ ab „wozmutitielnom listkie“: „Mužyckaja Praŭda“, znajdzienym palicyjaj u Dziśnienskim pawiecie. Numar hety byŭ u abiehu ŭ pačatku lutaha 1863 h.; na śledčych aktach zaznačana, što śledztwa pačata 4.II.63. Znača, numary 3 i 4 musili wyjści ŭ świet u kancy 62 ci ŭ pačatku 63 hodu.

№ 6 „Mužyckaj Praŭdy“ — u dwuch ekzemplarach — znachodzicca tak-ža ŭ Dziaržaŭnym Archiwie ŭ Wilni, razam z numaram

piatym u sprawie ab uspomnienym „wozmutitielnom listkie". Numar hety tak-ža byŭ najdzieny ŭ pačatku lutaha 1863 hodu ŭ Dziśnienščynie.

№ 7 „Mužyckaj Praŭdy", likam dziesiać štuk, znachodzicca tak-ža ŭ Dziarž. Arch. u Wilni („*Audit. Pol.*" *Nr. 1320—1322, 1864, T. 1. bač. 270*). Hety numar byŭ palicyjaj znajdzieny až uwosień 1864 h. u Pružanskim pawiecie, niedaloka dwara Kiwatyčy, tady ŭłaśnicy Bohusłaŭskaj. U śledčych aktach haworycca, što heta „polskija rewolucionnyja prokłamacyi".

„Mužyckaja Praŭda" drukawana łacinkaj, dawoli čystaj biełaruskaj mowaj, z horadzienskimi asabliwaściami, na dwuch bačynach adnaho listka raźmieram waśmiorki. Krychu bolšy ad inšych № siomy. Napieradzie „Mužyckaj Praŭdy" zaŭsiody staić №, a ŭ kancy aznačana, što kaštuje: hrošy 5. Usie numary padpisany mianiuškaj — Jaśko Haspadar z pad Wilni. Ustalena siańnia napeŭna, što pad hetaj mianiuškaj kryjecca Kastuś Kalinoŭski.

Kab bližej zapaznacca z źmiestam „Mužyckaj Praŭdy", pazwolu sabie tut prytačyć uwieś numar 2, jak z wiedamych najraniejšy i jak najbolš charakterny. Woś jon:

№ 2. Dzieciuki!

Kali Boh stwaryu usich ludziej wolnymi i usim dau adzinakuju duszu, tak skulže heto uziało sia, szto adzin marnuje da i nad ludźmi zbytkuje, a druhi biedny panszczynu słužyć, albo abroki u kaznu płacić.

Kožny pa swojemu tałkuje, na swaju storonu ciahnie. Car kaže szto jon dobre nam dumaje a pany kažuć, što jany dobre duma-

juć nam zrabici, a mužyk biedny ad ich dabrości jak prapadaŭ tak i prapadaje.

Kab rastałkawać ludziam u czom prauda, ja piszu piśmo, a pisau budu jak Boh i sumlenie każe, wy adno mienie takoho samoho mužyka jak i wy, pasłuchajcie dobre. Byu to kaliści narod nasz wolny i bahaty. Nie pomniać hetaho naszyje baćki i dziedy, no ja wyczytau u starych książkach, szto tak kaliści bywało. Panszczyny tahdy nijakoj nie było. I niema czeho tamu dziwowaci sia, bo było lesu szmat, pola kolki choczesz, a ludziej to mało, tak nasztož służyć panszczynu za ziemlu, kali kožny moh lesu wycierabić, chatu sabie pastawić i mieci swaje pole.

No u susiedztwie z nami žyu Niemiec i Maskal. Adnamu i druhomu bahactwo naszaje kałoło u oczy — kab ich tak kolka schapiła, da i chacieli nas zahnać z naszej baćkouszczyny. Treba było baranici sia, to Karol każe chadziem baranici, a tut nie usie iduć, da i mało naszych paszło.

Wyhnali to Maskala i Niemca no kab ženki da i dzieci hetych szto chadzili na wajnu mieli za czym pražyci, tak Karol nasz i napisau takoje prawo: Hetyje szto nie choczuć iści baranici swajej ziemli, niechaj abrablajuć pole hetym szto bjuć sia za wolnaść i szczaście usich. I hetak było douho: adnie baranili kraju, a druhije to harali to siejali, to kasili, to žali. Z hetul to i uziałasia heta panszczyna. Sudziecież ciepier sami czy možno było zrabici sprawiedliwiej jak zrabiu kaliści nasz Karol Polski da i Litoŭski? No kali Maskal z Niemcom chitrościeju nas padbiŭ i paszou rąd maskouski, tak i usio zrabiło sia pa czartousku.

Stau zaraz Maskal swoj rąd uwodzić u

naszom kraju i każe: Mużyk dawaj rekruta, mużyk dawaj padatki, da i panszczynu jeszcze służy, albo płaci abrok u kaznu! Tak jakajaż tut uże sprawiedliwość, kali usieńko szto ciażko zwalajuć na mużyka, kali z jeho dzieruć astatniu szkuru, bjuć i płakać nie dajuć! Aczuniali to byli mużyki, uhledzieli szto kiepsko, daj dawaj buntawaci sia pad Kaściuszkaju, a Kaściuszko to każe: kali mużyki choczuć uże sami baranici swaju ziemlu, tak niechaj że nie służać panszczyny, da i nie płaciać u kaznu abroku za ziemlu. Ot heto tak sprawiadliwość! No sztoż kali Maskal spyniu Manichwest Kaściuszki kab nie pabuntawaci usich mużykoŭ. Dla taho to i pabili Maskale Kaściuszku, bo kab mużyki usie razom byli zbuntawali sia i uchapili za sakiery, naży i kosy, takby Maskal musieuby prapaści bez prastania i my na wiek wiekou uże byliby wolnyje.

Tak z hetaho piśma i widno, szto mużyki panskije i kazionnyje nie pawinny płacić ani czynszu panom ani abroku u kaznu za ziemlu, bo heta ziemla da nas należyć, no kali budzie wajna z Maskalom za naszu wolnaść, to toj czas treba usim iści na wajnu prociŭ Maskala. A to dla taho: kab chuczej prahnać Maskala z jeho sabaczym rądom i kab nikoli nijakoj nikomu mużyki panszczyny nie służyli i nijakaho u kaznu abroku nie płacili i kab na wiek wiekou narod nasz byu wolny i szczaśliwy. A kali was chto budzie padmaŭlać rabici inaczej: czy to Spraunik, czy to Akrużny, czy jo Łapsesor, czy to Pan, to wy jeho nie słuchajcie bo to peuno aszukaństwo, szto za carskije albo panskije hroszy wiecznoj naszej zhuby chocze!!

Jaśko haspadar z pad Wilni.

Kasztuje hroszy 5.

(*Ž adpisu p. Ramana Kiersnoŭskaha: Pošta Derewna k/Słonima; dwor Čemerešnik*).

Z prytočanaha numaru „Muž. Praŭdy“ bačym, što ŭ pieršuju čarhu Kalinoŭski zaklikaje biełaruskich sialan, kab jany nie płacili padatkaŭ ani ŭradu rasiejskamu, ani polskim panom, kab nie chadzili na panščynu, kab nie dawali rasiejcam rekruta, a rychtawalisia da paŭstańnia prociŭ rasiejcaŭ, kab, jak budzie paŭstańnie, razam z palakami jšli bić maskaloŭ, bo — kaža — wajna hena budzie „za našu wolnaść“, wajna hena budzie na toje, „kab narod naš na wieki wiekaŭ byŭ wolny i ščaśliwy“. Peŭnie-ž, hetyja častyja dumki ŭ Kalinoŭskaha ab wolnaści ŭ pieršuju čarhu datyčać wolnaści socyjalnaj, ale adnačasna padčorkiwajucca ideały i wolnaści ahułam, znača — wolnaści swajho rodu narodna-palityčnaj.

Ab imknieńni Kalinoŭskaha da zdabyćcia biełaruskamu narodu ŭ niekatorym značeńni narodna-palityčnaj samastojnaści ŭłasnaj baraćboj hetaha narodu i ab tym, što razwažaŭ hety narod i kraj ahułam, jak niešta całkom samastojnaje, rožnaje ad Palakoŭ i Polščy, bačym miž inšym tak-ža z hetkich wyražeńniaŭ u nastupnych №№ „Muž. Praŭdy“. Woś jany:

...„Nam wolnaści treba nie takoj, jakuju nam car schoča daci, no jakuju my sami mužyki pamiež saboju zrobimo... Niama čaho ždaci ad niekaha, bo toj tolki žnie, chto pasieje“ (*Nr. 3 „Muž. Pr.“*).

...„Pad maskalom zabyci treba, što jość u nas naša baćkaŭščyna“ (*Nr. 5 „Muž. Pr.“*).

...„U Polščy mužyki taksama, jak i wy spadziejaliś na cara...“

...„Pamoh-by i nam Prancuz, jak pamahaje mužykom u Polščy, ale mužyki maŭčać, a car kaža, što jany dawolny...

...„Nie tak dumali mužyki u Polščy... Stańmo družna razom za našuju wolnaść... A budzie ŭ nas wolnaść, jakoj nia było našym dziedam i baćkam (*Nr. 7 „Muž. Pr.“*).

Sapraŭdy, hetyja častkowyja wybarki z „Mužyckaj Praŭdy“ wymoŭna nam świedčać, što Kalinoŭski ŭważaŭ biełaruski narod za narod samastojny, asobny ad Palakoŭ, bo wyrazna jaho ad Palakoŭ adrožniwaje.

Ahułam-ža kažučy — źmiest numaroŭ „Mužyckaj Praŭdy“, aprača 1 i 4, jakich bačyć mnie nie ŭdałosia, padobny bolš-mienš da źmiestu numaru druhoha, tolki pierakazany inšymi sławami dy bolš harača ŭ ich zaklikaje Kalinoŭski biełaruskich sialan nie dawać rasiejcam rekruta.

Za toje numar šosty „Mužyckaj Praŭdy“ stanowić swajho rodu asabliwaść — jon uwieś całkom paświačany sprawam relihijnym, ci ściślej kažučy: sprawie pawarotu prawasłaŭnych biełarusaŭ u uniju.—Hetkaha rodu zaklik Kalinoŭskaha da biełarusaŭ całkom zrazumieły. Likwidacyja unii (jak i jaje zawodžańnie, ab čym narod zabyŭsia), była złučana z mnohimi hwałtami, ab čym u narodzie była jašče tady żywaja tradycyja. Woś-ža Kalinoŭski žadaŭ zakranuć hetu balučuju ranu, kab i na adcinku relihijnaha žyćcia ŭzbudzić u našym narodzie nienawiść da carskaha na Biełarusi panawańnia. Urešcie wystupleńnie našaha paŭstanca za relihijnuju uniju možna tak-ža tłumačyć, jak prynamsi padświedamaje imknieńnie biełaruskaj jaho dušy da šukańnia syntezy, da šukańnia mocnaha i najbolš adpawiednaha hruntu dziela zakapańnia relihijnaha rowu, jaki raździor biełaruski narod na dźwie warožyja časki. Hetkim hruntam, hetkim sposabam, u wačach jaho susim ščyra mahła rysa-

wacca imienna unija.—Hetaja-ž samaja tema krychu začaplajecca i ŭ numary siomym „Mužyckaj Praŭdy".

Značeńnie „Muž. Praŭdy" dla Biełarusaŭ sapraŭdy wialikaje. Heta pieršaja hazetka, jakaja była pisana pabiełarusku i jakaja budziła narod naš da wolnaści socyjalnaj i nacyjanalnaj.

Praŭda, z boku Biełarusaŭ, dla jakich biełaruskaja nacyjanalnaja sprawa małoje maje značeńnie, abo jakija z Kalinoŭskim mała znajomyja, možna časam spatkacca z zakidami, što „Mužyckaja Praŭda" — heta nijakaja hazeta, bo jana wychodziła tolki na dwuch bačynkach listka raźmieram bolš-mienš waśmiorki arkuša. Woś-ža zakid hety susim niasłušny. Možna zakidać „Mužyckaj Praŭdzie" mizerny wyhlad, jak i toje, što jana sapraŭdy nie padobna da hazet u našym sučasnym razumieńni, adnak jość jana swajho rodu hazetkaj. Charaktar hazety nadaje jej paradkawy numar, jakich usich (wiedamych dahetul), jak ja ŭžo ŭspaminaŭ, było siem, a tak-ža charaktar hazety nadaje jej na ŭsich numaroch stały nazoŭ „Mužyckaja Praŭda" i ŭrešcie wysoka idejny hramadzki i — aprača samaj mowy biełaruskaj — ahułam biełaruska-nacyjanalny źmiest. Słowam, „Mužyckaja Praŭda" — heta pieršaja biełaruskaja hazetka, wydanaja ŭ takoj formie i takim sposabam, jak hetaha wymahali rewolucyjna-narodnickija mety jaje wydaŭca i redaktara Jaśki Haspadara z pad Wilni — Kastusia Kalinoŭskaha.

Cikawa adznačyć, što niekatoryja polskija aŭtary „Mužyckuju Praŭdu" biez nijakich zaściaroh zaličajuć da zwyčajnaj presy, da liku hazet, časopisiaŭ. Tak napr.: Gąsiorowski („*Bibliografja druków 1863 r.*") „Mužyckuju Praŭdu" źmiaščaje ŭ addziele presy, časopi-

siaŭ, u addziele, jaki nazywaje: *prasa współczesna*, choć maje addzieły: *dokumenty, druki ulotne*, a znača — ŭvažaje jaje za časopiś. Toje-ž robić B. Limanoŭski (*„Historja Powstania Narodu Polskiego“ 1863-4 r.*, bač. 171), jaki kaža, što Kalinoŭski wydawaŭ *„białoruskie pisemko ludowe“* „Mužyckuju Praudu“.

Tak-ža za časopiś ŭvažaje „Muž. Praŭdu“ i taki pieršaradny znaŭca biełaruskaj literatury, jak M. Harecki, jaki, padajučy śpis biełaruskich hazet i žurnałaŭ, „Muž. Praŭdu“ stawić na čale ich. (*Гісторыя Бел. Літэратуры, Вільня, 1920, бач. 206*), a ŭznoŭ u druhim wydańni swajej literatury (*Maskwa—Leninhrad*, 1924, bač. 214) „Muž. Praŭdu“ nazywaje biełaruskaj časopisiaj.

Tak, „Muž. Praŭda“ heta pieršaja biełaruskaja časopiś, hazetka, „pisemko“, jak dobra palaki kažuć, abo piśmo, jak napr. u № 2 „Muž. Praŭdy“ wyraziŭsia ab joj sam Kalinoŭski, bo-ž nazowa časopiś sapraŭdy pachodzić ad słowa piśmo, što maje charaktar publična-hramadzki i wychodzić čas ad času. „Muž. Praŭda“ imienna i jość hetkim piśmom, časopisiaj. Nazowie hetaj peŭnie-ž nie pieraškadžaje toj fakt, što kožny numar „Muž. Praŭdy“ źmiaščaje ŭ sabie zwyčajna tolki adnu staciejku, bo lik staciej i prysutnaść rožnych biahučych wiestak u jakoj časopisi, ścisła haworačy, da istoty samaj časopisi nie naleža. Adozwami ŭrešcie nazywać „Muž. Praŭdu“, imienna dziela adsutnaści ŭ joj charaktaru časopisi ŭ syčasnym razumieńni, jak heta niekatoryja dumajuć, tak-ža nia možna, bo adozwaŭ nichto nie numeruje, nichto nie nazywaje ich adnoj nazowaj i nichto zwyčajna na prypadkowych adozwach

nie aznačaje cany jaje, a što bačym u kancy kožnaha numaru „Muž. Praŭdy". Słowam, charaktaru časopisi „Muž. Praŭdzie" admowić nijak nia možna, bo jana sapraŭdy maje ŭ sabie toje ŭsio, što stanowić *sutnaść* paniaćcia časopisi.

Prošły hod Litoŭcy światkawali stolećcie swajej presy, jakuju pačaŭ miesiačnik „Nusidavimai"... Woś-ža miesiačnik hety, aprača litoŭskaj mowy, ničoha litoŭskaha nia mieŭ, bo apiswaŭ wyklučna ab protestanskich relihijnych misijach siarod pahanskich narodaŭ, adnak-ža litoŭcy ad jaho wywodziać radawod swajej presy.

Praŭda, heny litoŭski miesiačnik, źwiazany z litoŭskim narodam tolki mowaj, formaj i peryodyčnym swaim wychodžańniem bolš padobny da hazety, jak naša „Mužyckaja Praŭda", za toje heta apošniaja z biełaruskim narodam źwiazana nia tolki mowaj, ale takžasama i hramadzka-narodnym źmiestam.

Znača, „Mužyckaja Praŭda" — heta naša pieršaja časopiś, heta wialikaj ważnaści naš palityčna-kulturny dakument, jakoha 70-tyja ŭhodki biełaruskaje hramadzianstwa siańnia ŭračysta światkuje. Woś-ža, kali chto z Biełarusaŭ niaŭwažna i biez naležnaj pašany adnosiŭsia-b da „Mužyckaje Praŭdy" z pryčyny jaje mizernaha wyhladu, byŭ-by tym biblijnym Chamam, jaki śmiajaŭsia z swajho baćki. „Mužyckaja Praŭda" — heta zarodak, pačatak, maci biełaruskaj sučasnaj presy. Heta jana pracierabiła i pakazała darohu špiarša: „Гомону" (1884), u jakim prawodziacca idei budawańnia Biełarusi ŭ federacyi z Rasiejaj, „Свабодзе" (1903), a paśla „Našaj Doli" (1906), „Našaj Niwie", „Biełaru-

su", jakija samastojnaj palityčnaj biełaruskaj idei jašče nia mieli, i ŭrešcie „Wolnaj Biełarusi", „Biełaruskaj Krynicy" i ŭsim tym našym časopisiam, jakija wychodzili paśla „Mužyckaje Praŭdy" i jakija wychodziać siańnia.

Ale aprača „Mužyckaj Praŭdy", prynamsi, jak ćwierdziać niekatoryja aŭtary, wydawaŭ Kalinoŭski tak-ža inšuju biełaruskuju hazetku: „Hutarku dwuch susiedaŭ", ab jakoj wiedama siańnia miž inšym toje, što wyšła jaje try numary. (*Stanisław Zieliński — „Prasa tajna:" „Świat" 30.XI.1912 bač. 21-22. Giller I, 176. L. Wasilewski — Litwa i Białoruś, 274*)*).

Učaśnik paŭstańnia, kiraŭnik spraŭ drukarskich, Giller ćwierdzić, što Kalinoŭski byŭ twarcom biełaruskaj *peryjodyčnaj* literatury. Być moža, što „Mužyckaja Praŭda" ci „Hutarka" wychodzili ŭ roŭnych adstupach času i sapraŭdy byli pieršymi biełaruskimi peryjodykami. Ustanawić adnak mnie hetaha nie ŭdałosia. Na „Mužyckaj Praŭdzie", jak užo ŭspaminałasia, nadrukawany tolki paradkawy numar, a daty pajaŭleńnia jaje na świet niama. „Hutarki" bačyć mnie nie ŭdałosia susim.

Toj-ža ŭspomnieny Giller kaža, što duch wolnaści, dziakujučy pracy Kalinoŭskaha ŭ biełaruskim narodzie ros i treba było krychu jašče času, kab narod hety wystupiŭ samadzielna. Ideja samastojnickaja, jak bačym, budžanaja Kalinoŭskim miž inšym i praz biełaruskuju literaturu prajaŭlałasia i sapraŭdy zapuščała kareńni.

*) Gąsiorowski, Limanowski i inš. ćwierdziać, što „Hutarku" wydawaŭ Hryniewiecki i Šwarce.

VI. Piśmy „z pad šybienicy“.

Apiača „Mužyckaj Praŭdy“ i „Hutarki“ wydawaŭ i pisaŭ Kalinoŭski i inšyja rečy, z jakich wiedamyja jaho piśmy da biełaruskaha narodu „z pad šybienicy“: adzin dawoli doŭhi i dwa karocieńkija (*Giller I, 327—335*). Piśmy hetyja, jak ja ŭžo ŭspaminaŭ, Kalinoŭski pisaŭ u wastrozie, čakajučy tam śmierci, adkul pierasłaŭ da druku. Ab ich Giller kaža, što heta „pisma białoruskie do ludu, które Kalinowski wkrótce przed śmiercią napisał i przesłał na nasze ręce do druku“ (*Giller I 176, dapisak*). U pieršym liście apiača ŭsiaho taho, što było ŭ „Mužyckaj Praŭdzie“, znachodzim krychu i nowaha. Tut wyraźniej wystupaje element biełaruski nacyjanalny. U „Mužyckaj Praŭdzie“, prynamsi ŭ numaroch apiača 1 i 4, Kalinoŭski nikoli biełarusaŭ nie nazywaŭ biełarusami. Heta i zrazumieła. U toj čas, kali ŭ narodzie dy i siarod intelihiencyi, nia ličačy adzinak, nia było nijakaj nacyjanalnaj biełaruskaj świedamaści, i kali išła krywawaja baraćba z rasiejcami, biełarusaŭ nazywać biełarusami heta značyła-b toje, što rabić z ich rasiejcaŭ i papichać u bok Maskwy, a tak-ža heta značyła-b zrywać z palakami, jakija byli adzinymi Kalinoŭskaha sajuźnikami. Woś-ža tady zwyčajnym nazowam u jaho biełarusaŭ było słowa — mužyki, braty mužyki. Paśla-ž swajho aryštu, kali było ŭžo jasnym, što paŭstańnie ŭ našym krai źlikwidawana, Kalinoŭski wyražaŭsia ŭ sensie palityčnym i biełaruska-na-

cyjanalnym šmat śmialej i swabadniej. U swaich drukach, paśla swajho aryštu, biełarusaŭ jon nazywaje — mužyki **biełarusy**, pastaromu zaklikajučy ich da paŭstańnia razam z palakami i ŭ bolš abjektyŭnych farbach maluje polskaje ŭ našym krai panawańnie: „kali nam — kaža Kalinoŭski u wadnym z swaich listoŭ „z pad šybienicy“ — pad polskim rądam nie zausim było dobra, to jak maskal stau nami prawić, zrabiu jon dla mužykou czystaje piekła na świecie“. U drukach Kalinoŭskaha hetaha peryjadu spatykajem i takija wyražeńni, što „car z panou pazdymaŭ ciažary, a na mužykou nałažyu“. U hetych słowach čujecca balučy dakor bujnym ziemlaŭłaśnikam, jakija ŭžo tady dziela swaich asabistych intaresaŭ išli na ŭstupki maskalom, wiedama, koštam sialan i zawodzili z carskim uradam družbu. Ale i ŭ hetym časie Kalinoŭski, reč zrazumiełaja, bolš maje nadziei dla biełaruskaha narodu na Polšč, jak na Rasieju.

Kalinoŭski śćwiardžaje, što paŭstańnie prymusiła palakoŭ pajści na wialikija ŭstupki dla biełaruskaha narodu, bo imienna dziakujučy paŭstańniu palaki wydali manifest, jaki choć Polšč i z našymi ziemlami ŭważaje za całaść, usioždyki nadzialaje sialan ziamloj, a tak-ža daje hetamu narodu, jak jon wyražajecca, „samauradstwa“. I sapraŭdy — manifest heny narodam byŭšaha Wialikaha Kniastwa Litoŭskaha pryrakaŭ swajho rodu aŭtanomiju, samaŭradstwa, u jakim było miesca i na prawy našy nacyjanalnyja. U henym „manifeście“ ŭ art. 3 polski paŭstanski ŭrad pryrakaje:

a) Adwajawańnie i poŭnaje ŭćwiardžeńnie niezaležnaści ziamiel Polščy, Litwy i Rusi,

b) Nadzialeńnie sialan ziamloj,
c) Roŭnaść usich,
d) Złučanym z Polščaj bratnim narodam Litwy i Rusi pryznańnie najšyrejšaha raźwićcia nacyjanalnaści i mowy... (*Dekret Tymczas. Rządu Narodowego z 10/V—1863.*).

Uznoŭ-ža „Załataja Hramata", wydanaja palakami dla ŭkraincaŭ, u § 12 pryrakała im prawa „ŭžywać mowy, jakoj chto zachoča".

U drukach hetaha peryjadu Kalinoŭski jašče raz tłumača, čamu biełarusy pawinny dalej bicca i to razam z palakami, padčorkiwajučy miž inšym mahčymaść zdabyćcia pry pomačy Polščy biełaruskaj dla biełarusaŭ škoły. „Kali rąd polski — kaža jon — usim bratnim narodam daje samauradstwa, maskal mała taho, szto hetak nia robić, no jaszcze tam, hdzie žyli palaki, litoucy i biełarusy zawodzić maskouskija szkoły, a u hetych szkołach uczuć pa maskoŭsku, hdzie nikoli nie paczujesz i słowa: pa polsku, pa litousku da i pa biełarusku, jak narod taho chocze". U tym-ža liście Kalinoŭski wyličaje ŭsie tyja ździeki, jakich narod daznawaŭ ad carskich uładaŭ, i ŭreście tak kaža: „Oś to dla czaho kažem, szto polskaje dzieło — heto nasze dzieło, heta wolnaści dzieło". Jak bačym, Kalinoŭski jašče wieryŭ u polskaje paŭstańnie, a razam z im wieryŭ i ŭ ździejśnieńnie biełaruskich narodnych idealaŭ. Woś dzie romantyk čystaj wady!

Nadzieja na pomač z zahranicy, ab jakoj latucieli palaki, akazałasia pustoj. Kalinoŭski kaža, što čakać užo na henuju pomač niama čaho, a samym treba bracca zdabywać wolnaść. „Ty adnak, Narodzie — piša jon da biełaruskaha narodu — nie dažydajsia, da z czym možesz idzi wajawaci za swajho Bohа, za swajo prawa, za swaju chwału, za swaju bać-

kauszczynu". Pryzywaje hwałt adkidać hwałtam, karystajučysia ŭsimi mahčymymi sposabami. „A kali narody zahranicznyja z dziwa razinuuszy rot skažuć: szalonyja! Ty narodzie Wialiki i Czesny, praudaj im adkažy: szto jany sami pryczynaj, szto heto na ich sumleńnie ciažkim hrecham laže!"

Urešcie ŭ dwuch apošnich swaich listoch, pisanych tak-ža „z pad šybienicy", Kalinoŭski sardečna raźwitwajecca z biełaruskim narodam, prosiačy pomnić ab im, a tak-ža kliča narod hety da dalejšaj baraćby, karystajučysia z paŭstańnia ŭ Polščy, jakoje tam jašče nia było źilikwidawanym. „Narodzie — piša Kalinoŭski — jak tolki paczujesz, szto braty twaje z pad Warszawy bjucca za praudu i swabodu, tahdy i ty nie astawajsia zzadu, no uchapiuszy za szto zmožesz — za kasu, siakieru i cełaj hramadoj idzi wajawaci za swajo czaławieczaje i narodnaje prawa, za swaju wieru, za swaju ziamlu rodnuju". Tut užo, jak bačym, słaŭny naš baraćbit wyrazna padčorkiwaje patrebu baraćby biełaruskaha narodu i za jaho **narodnaje** prawa.

VII. K. Kalinoŭski — Biełarus.

Kastuś Kalinoŭski, jak heta widać z jaho drukaŭ, byŭ biazumoŭna, zhodna z ducham swajho času, świedamym biełarusam i wioŭ baraćbu za samastojnaść biełaruskaha narodu, ale ŭ ramkach polskaj federacyi, jakuju jon razumieŭ, jak wolny sajuz wolnych narodaŭ. Adnak siarod mnohich polskich daśledčykaŭ minuŭščyny našaha kraju i siarod polskaha hramadzianstwa ŭciorłasia prakanańnie, što K. Kalinoŭski biełarusam nia byŭ, nia mieŭ nijakich palityčnych planaŭ adnosna narodu biełaruskaha, roznych ad planaŭ ahulna-polskich, i nia bačyŭ nijakaj rožnicy miž palakami z Polščy i biełarusami ŭ histaryčnaj Litwie.

Da polskaj nacyjanalnaści niekatoryja z palakoŭ zaličajuć K. Kalinoŭskaha dziela taho, što jon byŭ šlachcicam. Woś-ža na naš pahlad sprawa šlachotstwa anitrocha jamu nie pieraškadžała być biełarusam, bo-ž wiedama, što šlachoctwa atrymliwali ŭ daŭniejšaj Polščy za roznyja zasłuhi niatolki paasobnyja biełarusy, ale takža nawat całyja biełaruskija wioski. Wiedaŭ ab hetym takža i K. Kalinoŭski, ab čym i ŭspaminaŭ u wadnym z numaroŭ swajej „Mužyckaj Praŭdy".

Staronniki polskaści K. Kalinoŭskaha ćwierdziać takža, što prodki jaho pachodzili z šlachty z etnahrafičnaj Polščy. Woś-ža sprawa hetaha pachodžańnia takža niapeŭnaja. Ja pierahledziŭ šlachockija radawody Kalinoŭskich u *„Herbarzach polskich"* *Adama Bonieckaha*

(*t. IX*) i *Seweryna Uruskaḫa* (*t. VI*) i nie spatkaŭ tam nijakich padstaŭ dumać, što naš K. Kalinoŭski — choć-by ŭ dalokich swaich prodkach — z pachodžańnia byŭ palakom.

Dapuściŭšy-ž, što prodki Kalinoŭskaha pachodzili sapraŭdy z Polščy, dyk i heta nie pieraškadžaje biełaruskaści Kastusia Kalinoŭskaha. Sprawa ŭ tym, što kali-b niejki pra-prapradzied K. Kalinoŭskaha i wyšaŭ z Polščy, dyk heta musiła-b być duža daŭna i toj rod Kalinoŭskich, z jakich wyšaŭ naš Kastuś, u XIX st. užo byŭ-by źbiełaruščany darešty, što i było sapraŭdy z Kastusiom Kalinoŭskim.

Da taho-ž musimo pamiatać, što ab niečaj prynaležnaści da jakoj nacyjanalnaści, asabliwa kali sprawa idzie ab intelihiencyju, rašučaje i badaj istotnaje, — jak uważajuć sučasnyja wučonyja daśledčyki nacyjanalnaści — značeńnie maje duchowaje asabistaje pačućcio čaławieka da jakoj nacyjanalnaści i konkretnaja praca dla dabra jaje, a imienna heta pradusim što da biełaruskaści i bačym u Kastusia Kalinoŭskaha, jaki ŭsie swaje siły i žyćcio nawat addaŭ biełaruskamu narodu.

Cikawa ŭrešcie takža i toje, što K. Kalinoŭski nia lubiŭ šlachty, ničoha z joj jaho nia łučyła, zwaŭ siabie ŭ „Muž. Praŭdzie“ „mužykom dy jšče i unijackaj wiery“, a takža nikoli nihdzie nie nazywaŭ siabie palakom, a nazywaŭ časta histaryčnym nazowam — litwin, jak tady nazywali nia tolki samych litwinoŭ, ale takža i biełarusaŭ, jakija ŭ historyi razam z litwinami dy i z ukraincami zbudawali supolnuju dziaržawu Wialikaje Kniastwa Litoŭskaje.

Polskija niekatoryja historyki, zaličajučy K. Kalinoŭskaha da palakoŭ, pierawažna paklikajucca na „Piśmo Jaśki haspadara z pad

Wilni da mužykoŭ ziamli polskaj“, u jakim aŭtor zaklikaje biełarusaŭ da paŭstańnia razam z palakami, bo „my — kaža — „žywiemo na ziamli polskaj, jemo chleb polski, my palaki z wiekou wiecznych!“

Adozwa heta sapraŭdy niejkaja dziŭnaja. Duch hetaj adozwy znachodzicca ŭ jaŭnaj supiarečnaści z usimi inšymi wyšej uspomnienymi drukami K. Kalinoŭskaha ŭ sensie pradusim nacyjanalnym. Mahčyma, što jon hetak pramaŭlaŭ da biełarusaŭ katalikoŭ,— jakija tady dziela adnolkawaści relihii z palakami i dziela ahulnaj ciemnaty, napeŭna ličylisia palakami i jakich palaki takimi-ž ličyli,—kab ich wastrej prociŭstawić maskalom. Moh tak-ža K. Kalinoŭski nazwać usich biełarusaŭ palakami — i Biełaruś z Litwoj ziamloj polskaj — u značeńni palityčnym što da minuŭščyny, što na ziemlach tutejšych panawała kaliści Polšč, kab sialanam prypomnić, što maskal tut niawiečny. Ale skazać, što „my jamo chleb polski“, skazać da sialan, z jakimi Kalinoŭski byŭ usiej dušoj, jakich tak wysoka caniŭ pracu, — heta nia ŭ dusie Kalinoŭskaha. Wiedajem, što biełaruskija druki, kab zaklikać sialan da paŭstańnia, wydawała tak-ža i bujnaja šlachta. Woś-ža nadta mahčyma, što niechta z jaje skarystaŭ z popularnaści Kalinoŭskaha i zrabiŭ zwyčajny padłoh, padšywajučysia pad jaho šyroka sialanam wiedamuju mianiušku: Jaśka haspadar z pad Wilni. Być moža — dakładnyja studyi nad Kalinoŭskim, asabliwa biełaruskich historykaŭ, wyjaśniać i hetuju niawyraznaść, kidajučuju cień jak na nacyjanalnaść, tak i na biełaruskija i ahulna krajowyja samastojnickija ideały jaho. Adnak paŭtarajem — toje ŭsio, što my ŭ hetym sensie ab Kalinoŭskim skaza-

li, służyć nam dastatačnym dokazam i jaho biełaruskaści i jaho biełaruskich palityčnych samastojnickich ideałaŭ.

Heta ŭsio tak jasna ŭ historyi, što napr. wilenski praf. St. Kaściałkoŭski (*recenzija na knižku ab paŭstańni ŭ Litwie 1863 h. A. Janułajtisa. Aten. Wil. Nr. 3—4, str. 587, Wilno, 1923*), jaki apirajučysia imienna na henu adozwu Kalinoŭskaha, prypiswaje jamu ideały ahulna-polskija, a ŭsiož-dyki zawie jaho „*sui generis separatystam*", swajho rodu samastojnikam. A hena samastojnickaje imknieńnie Kalinoŭskaha, imknieńnie ŭ peŭnaj miery addzialicca ad Polščy miž inšym peŭnież apirałasia i na jaho biełaruskaści.

Niekatoryja z polskich daśledčykaŭ asoby Kalinoŭskaha (*Wacław Studnicki — Rok 1863. Wilno 1923, 74—76*), zaličajučy jaho da palakoŭ u sensie nacyjanalnym i palityčnym, paklikajucca na jaho ŭłasnaručna napisanaje pakazańnie śledčaj kamisii i dałučanaje da jahonaj śledčaj sprawy (*Palawy Audyt. Nr. 280 u Dziarž. Arch. ŭ Wilni*). Daśledčyki henyja tak ćwierdziačy apirajucca na tym miejscy henaha dakumantu, dzie Kalinoŭski praścierahaje Rasieju prad dałučańniem da jaje biez zaściarohaŭ našaha kraju, bo kaža, što kraj naš z Polščaj łučać silnyja i mnohija wuzły i, kab uznoŭ nia wyklikać niaščaściaŭ, jakim byli paŭstańni, wuzły henyja treba raźwiazwać pracujučy nad hetym doŭha, umieła i systematyčna. Znača, pryncypowa Kalinoŭski zhadžaŭsia na razbłytańnie wuzłoŭ, što łučyli nas z Polščaj, čaho nikoli nie skazaŭ-by čaławiek, jaki pačuwaŭsia-b palakom. Ahułam Kalinoŭski ŭ henym swaim pakazańni nihdzie swajej polskaści nia wysoŭwaje, a naadwarot — wysoŭwaje asob-

naść našaha kraju ad Polščy, kali kaža, što polskaje paŭstańnie nia brała pad uwahu intaresaŭ Litwy (znača — takža i Biełarusi), što Litwa ćwiaraziejšaja ad Polščy i što dziela hetaha kraj naš nie chacieŭ iści na paŭstańnie, što ŭrad rasiejski nia maje spačućcia ŭ sercach litoŭcaŭ, (znača— i biełarusaŭ) i ahułam Kalinoŭski jaŭna prociŭstaŭlaje Polščy kraj naš, nie jak polskuju prawincyju jakuju, ale jak całkom asobny kraj z asobnymi ad palakoŭ narodami, jaki adnak z Polščaj historyja sapraŭdy łučyła, asabliwa jašče ŭ toj čas, mnohimi wuzłami.

Dy i ab sabie asabista tak-ža Kalinoŭski kaža, što jon nie chacieŭ iści na paŭstańnie, bo jano, jak bujna šlachockaje, ničoha dobraha kraju prynieści nie mahło, ale kali staŭsia fakt, jon, jak syn swajho narodu, dla dabra jaho paświaciŭ siabie całkom. Słowam, nijakich padstaŭ niama ličyć K. Kalinoŭskaha palakom, a ŭsio pramaŭlaje za tym, što jon biełarus, bo jon sapraŭdy takim byŭ.

VIII. K. Kalinoŭski — zmahar za palityčnuju samastojnaść Biełarusi i Litwy.

Ab biełaruskich (razam i litoŭskich) palityčnych samastojnickich imknieńniach K. Kalinoŭskaha možna ŭžo prakanacca z usiaho wyšej skazanaha. Ale ab hetaj tak ważnaj sprawie majem jašče bolš wyraznyja dowady, jakich maŭčkom prajści nijak niamožna. Hetkija dokazy majem my ŭ roznych, jak sučasnych Kalinoŭskamu, tak i paźniejšych, aŭtaraŭ, u jakich spatykajem jahonuju charakterystyku, jak palityka. Prytaču tut prynamsi niekatorych.

Giejštor, siabra prawincyjanalnaha k-tu našaha kraju ŭ pieršym tomie swaich uspaminaŭ ab palityčnych prakanańniach Kalinoŭskaha hawora hetak: „usiej dušoj i sercam addany narodu i baćkaŭščynie, ale prasiaknuty skrajnimi teoryjami, pry tym litoŭski seperatysta“ (*Giejsztor I, 221—222, 237—238*).

Uznoŭ-ža ŭ druhim tomie ŭspaminaŭ taho-ž Giejštora miž inšym tak čytajem: „Kali wybuchła paŭstańnie, pierawažna jon (Kalinoŭski) spračaŭsia z Waršawaj za zachodnija pawiety Horadzienščyny, bo Kalinoŭski pry hetym byŭ da peŭnaj stupieni separatystym“ (*Giejsztor II, 48*). Małachoŭski, prawaja ruka Kalinoŭskaha na adnym z naradaŭ ab paŭstańni, hetak zajawiŭ tamu-ž Giejštaru: „Dawoli nam hetaj biazdziejnaj roli, Waršawa nie razumieje našych patreb, my sami pawinny radzić ab losie Litwy, my ŭsie tut sabranyja pastanawili raz narešcie sarwać tuju zaležnaść, jakaja

nas hubić (*Giejsztor II, 48*). Dalej byŭ adčytany prajekt nowych adnosinaŭ miž Polščaj i Biełarusiaj z Litwoj. Pawodle hetaha prajektu Litoŭski Kamitet, dušoj jakoha byŭ Kalinoŭski, čytajem dalej u Giejštora: „byŭ sapraŭdy niezaležnym uradam ad Waršawy, waršaŭski ŭ im kamisar mieŭ hołas tolki daradčy“ (*Giejsztor II, 63*).

Seperatystym zawie Kalinoŭskaha Giejštor, heta znača takim, jaki imknuŭsia da stwareńnia z Biełarusi i Litwy samastojnaj, asobnaj dziaržawy. Pry hetym my nie pawinny zabycca, što słowa litoŭski adnolkawa aznačaje i biełaruski, bo Biełaruś u toj jašče čas (dy-j ciapier mnohija heta jašče robiać) nazywali zwyčajna histaryčna-palityčnym nazowam: Litwa, praz uwahu na toje, što Biełaruś uwachodziła ŭ skład dziaržawy: Wialikaha Kniestwa Litoŭskaha. Dziela hetaj pryčyny takich-ža nazowaŭ dla našaha narodu i kraju trymajucca i inšyja aŭtary, z jakimi tut budziem spatykacca.

Wialikaje ŭ sprawie palityki Kalinoŭskaha maje značeńnie i hołas W. Ratča, blizkaha caławieka da Muraŭjowa, jaki zahadaŭ jamu pisać historyju paŭstańnia ŭ našym krai, karystajučysia, wiedama, z samych świežych i aŭtentyčnych krynic i wiestak. Dzieia hetaj mety Ratč nawat adwiedawaŭ turemnyja celi wiaźniaŭ i raspytywaŭ ab tym, čaho sam nia wiedaŭ, a što pišučy historyju, wiedać musiŭ. Woś-ža hety historyk u swajej knizie: „*Свѣдѣнія о польскомъ мятежѣ въ Сѣверо-Зап. Россіи 1863 г.*“ ab Kalinoŭskim piša miž inšym nastupnaje.

Na pytańnie, jak dziejačy waršaŭskija i krajowyja dumali padzialicca ŭładaj — Ratč

pradusim adkazwaje, što hetaje pytańnie jany raźwiazwali darohaj sławianskaj fedaracyi. Dalej z ironijaj piša dasłoŭna: „Dziejačy Waršawy i siewiero-zapadnaha kraju za ŭładu ŭ sensie ŭzajemnych adnosinaŭ i ŭ sensie zaležnaści budučych sławianskich federatyŭnych čaścin, literalna hatowy byli razdor swoj paddać (kali nie paddali) sile kułaka pseŭdo-narodnych pradstaŭnikoŭ, a tak-ža krali adzin u druhoha cełyja terytoryi“ (*Ратчъ 88*). Naturalna, jak bačym, hetu palityčnuju baraćbu Kalinoŭskaha za samastojnaść našych ziamiel ad Polščy, Ratč starajecca pradstawić u światle asabistych imknieńniaŭ, ale dla nas siańnia jasna, što henyja niby asabistyja nieparazumieńni byli faktyčna nieparazumieńniami hłyboka ideowymi, jakija baranili ad Waršawy samastojnaść našaha kraju i našaha narodu. Kalinoŭski byŭ čyściejšym praduktam usich „federacyjnych bredniaŭ“ „Kołokoła“ — piša dalej Ratč. Ale heta nie padabałasia biełym i jany hetkich, jakija išli za socyjalnuju rewalucyju i „padymali sprawy nacyjanalnyja“ nia polskija, ich zaraz prybirali da ruk. „Kalinoŭski z nastrojem Hercenaŭskaj škoły, na čale samalubnych asobaŭ z čyrwonych litwinoŭ, stojka prawodziŭ ideju samastojnaści Litwy“ (*Ратчъ 180—185*)... „Waršaŭski centralny k-t trebawaŭ niaŭchilna zaležnaści ad siabie Litwy, ale Kalinoŭski trebawaŭ prawa litwinam rasparadžacca samym soboju. Nawat kali i paŭstańnie wybuchła, spor hety miž Waršawaj i Wilniaj nia spyniŭsia“ (*Ратчъ 186*).

Słowam, Ratč maluje Kalinoŭskaha, jak wyraznaha i stałaha baraćbita za palityčnuju samastojnaść Biełarusi i Litwy.

Prytočym u hetaj sprawie hołas jašče

adnaho polskaha historyka W. Przyborouskaha. Historyk hety piša: ...„K-t litoŭski, składzieny z haračych hałoŭ moładzi, wioŭ zaŭziatyja spory ab niezaležnaść Litwy... Najwybitniejšym u kamitecie byŭ Kalinoŭski, postać jakoha namalawanaja najdaskanalejšymi i najbolš zdecydawanymi rysami... Wyznaŭca teoryi pierawarotu socyjalnaha... čaławiek adnak biasprečna čysty, wialikaj enerhii i niaŭchilnaha charaktaru. Byŭ jon biez zaściarohaŭ wyznaŭcam federacyjnych prahramaŭ Hercenaŭskaha „Kołakała"... kab sławianskija narody pazbyŭšysia despotyčnych panoŭ i čužoha jarma wytwaryli federacyju niezaležnych dziaržaŭ, jakija wobak siabie swabodna mahlib žyć i raźwiwać usie swaje narodnyja asabliwaści. Woś-ža Kalinoŭski hetuju teoryju ŭwa ŭsiej jaje šyrynie stasawaŭ da Litwy. Pawodle jaho Litwa pawinna razam z Polščaj dabiwacca niezaležnaści, zmahacca, kab pazbycca čužoha najezdu, ale pawinna stanawić adzinku asobnuju, całkom niezaležnuju ad Polščy i źwiazanuju z joj tolki wuzłami federacyjnymi. Zhodna z hetaj teoryjaj, uchodziačy ŭ litoŭski kamitet, Kalinoŭski nie chacieŭ prymać nijakich z Waršawy zahadaŭ, a chacieŭ, kab hety kamitet kirawaŭ paŭstańniem samadzielna i ŭ adnosinach da narodnaha (polskaha A. S.) ŭradu zajmaŭ stanowišča ŭłady roŭnaj i nikomu niepadlehłaj...

...U paŭstańni Kalinoŭski bačyŭ pradusim niezaležnaść Litwy, a paśla socyjalnuju rewalucyju... 10 ci 11.III.63 Addzieł (polskaha paŭstanskaha ŭradu, što kirawaŭ paŭstańniem našaha kraju A. S.) zaklikaŭ litoŭskich čyrwonych i aznajmiŭ im, što Kamitet ich jość razwiazany i pierastaŭ isnawać. Na heta byli pratesty, što Waršawa nia maje nijakaha prawa

wyrašać litoŭskich spraŭ i što litoŭski Kamitet likwidawacca i nia dumaje. Asabliwa horača i stanoŭka pratestawaŭ K. Kalinoŭski. Tahdy Addzieł zajawiŭ, što proźwiščy ich abwieścić u zahraničnych hazetach, jak zdradnikaŭ kraju, a ŭžo tady maskali sami patrapiać zrabić z imi naležny paradak. Adnak Kalinoŭski jašče pasłaŭ Tymčasowamu Waršaŭskamu Ŭradu ŭ Waršawie pratest, ale adkazu na jaho nia było. Litoŭski Kamitet isnawać pierastaŭ"... (*Przyborowski — Dzieje 1863 r. t. III, 1—33*). Słowy Przyboroŭskaha takim čynam jasna nam malujuć i palityčnuju ideolohiju Kalinoŭskaha i tyja sposaby, jakimi palaki z im wajawali.

Charakternyja tak-ža wiestki ab hetym usim padaje nam jašče ŭ swaich uspaminach J. K. Janoŭski. „Kamitet waršaŭski — čytajem tut — byŭ centralnym tolki dla Polščy... asabliwa kamitet wilenski ŭpiraŭsia pry samaŭradstwie i asobnaści. Hniewaŭsia nawat zatoje, što Centr. K-t zabraŭ pad swaju ŭładu pahraničnyja pawiety horadzienskaj huberni" (*J. K. Janowski — Pamiętniki o powstaniu styczniowem t. I, 15*). Ab siabrach wilenskaha kamitetu Janoŭski piša dasłoŭna — „Byli heta maładyja ludzi, poŭnyja zapału lubowi da swajej Baćkaŭščyny. Najsłaŭniejšy z ich Kalinoŭski... Adnosiny Litwy da Polščy razumieŭ jon tolki jak federacyjnyja — z poŭnaj niezaležnaściaj Litwy. Jon susim nie ŭznawaŭ ułady centralnaha k-tu" (*J. K. Janowski I, 426*).

Nie adrečy budzie ŭrešcie prytačyć ab charaktary palityki Kalinoŭskaha hołas jašče adnaho historyka paŭstańnia 1863 h. B. Limanoŭskaha, u jakoha čytajem:

„Byŭ jon ščyrym narodnikam (ludowcem). Trymaŭsia prakanańnia, što tolki paŭstańnie sialan dašć wolnašć litoŭskim narodam. Narod

dla jaho nia byŭ tolki aružžam, ale pradusim metaj. Aswabadzić sialan, zrabić ich hramadzianami — woś hałoŭnaja meta. Ale sialanie da hetaha dojduć tolki ŭłasnym staranniem, samadzielna wiedzienaj baraćboj. Lubiŭ jon Polšč, uważaŭ, što unija z jej była histaryčnaj kaniečnaściaj i što kaniečnaściaj hetaj astajecca dalej, ale adnačasna zazdrosna praścierahaŭ poŭnaj roŭnaści i samastojnaści Litwy. Uświedamlennie i arhanizawannie narodu ŭważaŭ za najważniejšuju dziejnaść. Dziela hetaj mety supolna z Feliksam Rażanskim wydawaŭ u Wilni (?!—A. S.), biełaruskuju narodnuju (ludową) hazetku pad naz. „Mużyckaja Praŭda"... (*Bolesław Limanowski — Historja Powstania Narodu Polskiego 1863-4, 171*).

Hetak sama pradstaŭlajuć Kalinoŭskaha mnohija inšyja ŭspaminy, a tak-ża i roznyja histaryčnyja pracy polskija (Grabiec), rasiejskija (Брянцев), biełaruskija (Ihnatoŭski) i litoŭskija (Janułajtis). Ale dawoli nam henych pieršaradnaj wartaści hałasoŭ abo biespasrednych učaśnikaŭ paŭstannia, nawat časam znajučych Kalinoŭskaha asabista i z im pracujučych, jak Giejštor, abo hałasoŭ tych, što pisali swaju historyju na padstawie pieršaradnych krynic, ci na padstawie wiestak ad ludziej — učaśnikaŭ paŭstannia i nawočnych świedkaŭ, jak heta rabiŭ — pawodle jaho ŭłasnych słoŭ—Przyboroŭski.

Z usich prytočanych hałasoŭ roznych historykaŭ ab palityčnaj ideolohii K. Kalinoŭskaha jasna bačym, što jon sapraŭdy imknuŭsia da niezaležnaści Biełarusi i Litwy ŭ federacyjnaj łučnaści z Polščaj i što ŭ henuju federacyju Biełaruś z Litwoj mieli ŭwajści jak sapraŭdy wolnyja, roŭnyja, palityčna samastojnyja dziaržawy. U čym-ża mieła wyrażacca

sutnaść henaj federacyi, henaj łučnaści z Polščaj — historyki nie haworać. Dy-j zrazumieła: Kalinoŭski ab hetym najmienš dumaŭ. Jaho bajawym i hałoŭnym zadańniem było adwajawać našamu kraju samastojnaść, niezaležnaść, a forma łučnaści z Polščaj—heta sprawa była całkom druharadnaja i niaistotnaja.

Ale z hetaha nia wynikaje, što K. Kalinoŭski susim nia mieŭ konkretnaha paniaćcia ab federacyi. Takoje paniaćcie jon mieŭ. Kalinoŭski razumieŭ federacyju tak, jak tady razumieli jaho sučaśniki.

Za časaŭ Kalinoŭskaha, dy jašče i prad im, isnawała i pracawała słaŭnaje ukrainskaje bractwa św. Kiryły i Miafoda. Zadańniem hetaj arhanizacyi było šyryć ideju sławianskaj jednaści i federacyju sławianskich narodaŭ. Kožny narod — pawodle ideolohii henaha bractwa — mieŭ twaryć samadzielnuju respubliku i karystać z usich narodnych prawoŭ, „mieć swaju mowu, swaju literaturu, swoj hramadzki ład". Orhanam federacyjnaha supolnaha ŭradu, rašajučym supolnyja dla ŭsich sprawy, mieŭ być sojm, złožany z pasłoŭ usich narodaŭ. Arhanizacyja św. Kiryły i Miafoda imknułasia da ahulnaj roŭnaści i wolnaści, da skasawańnia stanowych prywilejaŭ, skasawańnia panščyny, šyreńnia aświety siarod narodu, da ahulnaha wybarnaha prawa, wybarnaści ŭradaŭcaŭ i t. p.

Woś-ža palityčnaja prahrama bractwa jość wyrazna dziaržaŭna-niezaležnickaja, a jaje federalizm jość abapiorty na asnowie ahulnasławianskaj.

Siabry bractwa: Kostomarow, O. Markowič, Biłozerski, Hułak i ideowa da ich zbližanyja Šewčenko i Kuliš u 1847 h. byli aryštawany i asudžany na ssyłku. Ale ŭkrainskaja

narodnaja dumka nie pamiorła. U 1860 h. u Pieciarburzie paŭstała nowaja ŭkrainskaja palityčna-narodnaja arhanizacyja „Hromada", jakaja dalej pracawała ŭ duchu idei bractwa Kiryła i Miafoda. Takija ž „Hromady" paŭstali i ŭ inšych haradoch. Najsłaŭniejšaj była „Stara Hromada" ŭ Kijewie, da jakoj naležyli Antanowič, Rylski, Drahomanaŭ, Kaniski i inš.

U padobnym dusie da bractwa Kiryły i Miafoda pracawaŭ tady, ab jakim było ŭspomniena wyšej, Hercen, wydajučy swoj „Kołokoł", u jakim pisaŭ artykuły („Ukraina" 1860 h.) Kostomarow, raźwiwajučy ŭ uspomnienym značeńni idei ŭsiesławianskaj federacyi samastojnych narodaŭ. (*Aleksander Łotocki — „Ukraińska myśl polityczna"* ŭ žurnale: *„Wschód—Orient". Nr. 1—2, 1932—33, 12—13, Warszawa*).

Z hetymi idejami K. Kalinoŭski stykaŭsia, imi žyŭ i ich prawodziŭ u žyćcio dla dabra biełaruskaha narodu.

IX. K. Kalinoŭski i dalejšy los idei niezaležnaści Biełarusi.

I tak Kalinoŭski — heta pieršy naš wialiki baraćbit za wolnaść socyjalnuju i za samastojnaść narodna-palityčnuju biełaruskaha narodu, a tak-ža častkowa i za wolnaść narodaŭ, zasialajučych byŭšaje Wialikaje Kniastwa Litoŭskaje. Za hetuju wialikuju ideju jon zmahaŭsia, pracawaŭ i na aŭtary lubowi baćkaŭščyny i narodu złažyŭ maładoje žyćcio swajo.

Značeńnie Kalinoŭskaha dla biełaruskaj palityčnaj samastojnickaj dumki sapraŭdy wialikaje. Sprawa palityčnaj i hramadzkaj samastojnaści našaha Kraju i sprawa samastojnaści kulturnaj narodaŭ hetaha kraju, a ŭ ich liku i biełarusaŭ, zamiorła razam z Wialikim Lwom Sapiehaj, jakoha sioleta 300-lećcie śmierci prypadaje, ale zamiorła časowa. Prajšło 230 hadoŭ i hetuju sprawu ŭskrasiŭ imienna K. Kalinoŭski i pawis za jaje na šybienicy. Jon sapraŭdy ŭskrasiŭ dziaržaŭnickuju federacyjnuju ideju ziamiel byŭšaha Wial. Kn. Litoŭskaha, jakim jano faktyčna było jašče paśla Lublinskaj Unii, za časoŭ Lwa Sapiehi, — ale Kalinoŭski ŭžo pradusim zwaročwaŭ uwahu na narod biełaruski, na jaho socyjalnyja i palityčna-nacyjanalnyja patreby pawodle sučasnaha sabie razumieńnia i začaŭ takim čynam u jaho raźwićci eru zmahańnia za poŭnuju niezaležnaść Biełarusi.

U toj čas, kali narod byŭ jašče poŭnym niawolnikam, bo stahnaŭ jašče ŭ jarmie panš-

čyny, kali całkom zabyŭšysia byŭ ab sabie samym u sensie nacyjanalnym, kali ciarpieŭ takža niawolu palityčnuju rasiejskaha na jaho najezdu, kali, ahułam haworačy, ciemra biesprašwietnaja i, zdawałasia, bieznadziejnaja zalahała Biełaruś, u toj kažu čas: padniać ściah za wyzwaleńnie narodu, ustupić u tak niaroŭnuju baraćbu za wolu hetaha narodu i mieć wieru ŭ sens hetkaj baraćby — sapraŭdy moh tolki wialiki duch, swajho rodu hienij. Kalinoŭski-ž sapraŭdy byŭ hetkim.

Praŭda — warožyja siły pieramahli wialikaha syna Biełarusi i zawiali jaho na šybienicu, tryumfujučy, što razam z im nazaŭsiody zamučyli i jahonuju wialikuju ideju ab wolnaści i samastojnaści biełaruskaha narodu. Tak jany dumali, a Kalinoŭski inakš i tady dumaŭ. U piśmie swaim z-pad sybienicy, pisanym ślaźmi krywawymi, bo čakajučy śmierci, pryrakaŭ jašče narodu swajmu lubamu, „mužykom“ swaim darahim „z taho świetu adazwacca.“ Adazwacca swajej idejaj, swaimi dumkami, uskrasić ich nanowa, zapalić imi šyrokija narodnyja masy i wieści ich da poŭnaha wyzwaleńnia. I nia treba być mistykam, kab bačyć, što heta ŭsio siańnia sapraŭdy robicca.

Kalinoŭski zawis na šybienicy, jak achwiara swajej lubowi da narodu, da praŭdy wyšejšaj i sprawiadliwaści, jak achwiara swajho palityčnaha romantyzmu. Ale ničoha, hetak treba było. Jahonaja śmierć, śmierć wołata, stałasia ziarniom uskrašeńnia našaha narodu, stałasia duža płodnaj u skutkach swaich. U jakich tryccać hadoŭ pa śmierci Kalinoŭskaha jahony sučaśnik, a mahčyma i znajomy, patryarch našaha sučasnaha adradžeńnia Fr. Bahušewič pawioŭ dalej ideju Kalinoŭskaha, ale nawučany i natchniony jaho prykładam, pa-

wioŭ jaje inšaj darohaj, inšym sposabam, darohaj budžeńnia ŭ narodzie świedamaści nacyjanalnaj i socyjalnaj. Hetym idejam słužyli i siańnia jašče adčaści słužać jahonyja nieśmiarotnyja „Biełaruskaja Dudka“ i „Smyk“.

Zaraz-ža paśla śmierci Bahušewiča († 1900), na samym parozie našaha XX st. pajaŭlajucca ŭžo nia tolki asoby, što dalej budziać biełaruski narod da abarony swaich hramadzka ekanamičnych prawoŭ i što budziać u im biełaruskuju nacyjanalnuju świedamaść, ale pajaŭlajucca ŭžo pačatki hramadzka-palityčnych dumak, pradusim dwuch: z ideolohijaj rewalucyjna socyjalistyčnaj i chryścijanska ewalucyjnaj, jakija pracu swaju prawodziać užo sposabam arhanizawanym, hramadzkim, sposabam faktyčna adzinym, što sapraŭdy wiadzie da mety, da niezaležnaści našaha narodu.

Pryšła ŭreščie suświetnaja wajna i wialikaja rasiejskaja rewalucyja. Rasieja, turma narodaŭ, upała i niekatoryja z hetych narodaŭ patwaryli swaje ŭłasnyja narodnyja chaty. Da hetaj budowy bralisia i biełarusy. Wolu swaju žyć žyćciom wolnym i samastojnym wyjawili jany hramahłasna na świet uwieś 25.III.18 h. praz siabraŭ Bieł. Rady Respubliki, jakaja rod swoj wywodziła ŭ prostaj linii ad Usiebiełaruskaha Kanhresu, što adbyŭsia ŭ sercy Biełarusi Miensku ŭ śniežni 1917 h.

A akcie 25.III.1918h. akazaŭsia nam uznoŭ Kalinoŭski, jahonyja ideały ŭwaskreśli ŭwa ŭsiej swajej krasie. Uwaskreśli jany z bolšaj užo siłaj, u šyrejšych užo ramkach.

Akt 25.III.18 h., snujučy dalej dumku wialikaha Kalinoŭskaha, ale ŭžo nieahladajučysia na nijakuju łučnaść, na nijakuju federacyju ani z Polščaj, ani tak-ža z Rasiejaj, zrabiŭ jašče krok upierad i wyjawiŭ wolu biełaruskaha

narodu, što jon wolny i całkom ad nikoha niezaležny, što jon sam haspadar na swajej ziamli.

Praŭda, i hety akt tak i astaŭsia aktam na papiery. Prawieści jaho ŭ čyn nie dali nam samalubnyja susiedzi našy, tyja-ž samyja, što zmahalisia z Kalinoŭskim i što zawiali jaho, razam z idejami jahonymi, na šybienicu. Ale i heta nipačom. Biełarusy nia padajuć ducham: dumku Kalinoŭskaha z-pad šybienicy ab woli i ščaści narodu, praz akt 25.III.18h., praz niadaŭnuju pracu nacyjanalnaj častki „Hramady" i praz pracu ciapierašnich biełaruskich kulturnych i palityčnych niezaležnych arhanizacyjaŭ prawodziać u žyćcio. A skutki pracy hetaj widawočnyja: siańnia treba śćwierdzić, što narod naš maje ŭžo wialiki zapas świedamaści i sacyjalnaj i palityčna-nacyjanalnaj i što narod hety maje jaŭnuju wolu žyć i być haspadarom na swajej ziamli. I prydzie čas — mo' nia skora, ale prydzie,— kali wolu hetu swaju jon wyjawić i ŭ čyn adzienie. Dla hetaha treba tolki adpawiednaha času, adpawiednaha pawadyra, Kalinoŭskaha nowaha, sučasnaha treba. Wierym, što jon sapraŭdy pryjdzie!...

Praŭda, žywiemo ŭ časie, kali hrubaja siła panuje na świecie, jakaja i nas dušyć i ciśnie da ziamli, my adnak wiedajemo, što panawańnie jaje nia wiečnaje. My žywiom u časie, kali nia zwonić nam nijaki „Zwon" miłahučny, jaki zwaniŭ palakom, kali jany krywawilisia ŭ paŭstańni, rwučysia da swaje samabytnaści. Mimawolna pytajem tut — dzie polskija Herceny, Bakuniny, Ogariewy, a tak-ža dzie hetkija samyja wialikija šlachotnyja duchi sučasnaj Rasiei ci čyrwonaj, tam u domu, ci biełaj—na emihracyi? Niama adkazu na heta pytańnie. Nam zwoniać siańnia nie zwany spahady i pryznańnia, a zwany inšyja, całkom inšyja.

Ale i heta ničoha. Sprawiadliwaść pieramahaje. Adno tolki bolš lubowi i wiery da narodu i achwiarnaj pracy nad im, z narodam dla narodu, jak rabiŭ Kalinoŭski, a tady — zakonču jaho-ž sławami — „zdabudziem takuju wolnaść u našaj baćkaŭščynie, jakoj ani našy baćki, ani našy dziady nia bačyli"...

I tahdy bratom swaim, siańniašnim našym pieramožcam i waładaram ad ščyraha biełaruskaha serca praciahniem ruku swaju dziela zbratańnia, dziela ŭskrašeńnia wialikaha ideału: wolnyja z wolnymi, roŭnyja z roŭnymi, ab čym śniŭ, dziela čaho pracawaŭ i za što pawis na šybienicy naš słaŭny Kastuś Kalinoŭski!..

X. Apošnija ŭwahi i bibliohrafija.

Asoba Kastusia Kalinoŭskaha daŭno mianie cikawiła, paciahwała i čarawała. Nahodu-ž bližej z jej paznacca dali mnie 70-tyja ŭhodki jahonaj „Mužyckaj Praŭdy“, pieršaj biełaruskaj časopisi, ab jakoj, jak i ab samym Kalinoŭskim, stolki supiarečnych i bałamutnych natwaryłasia paniaćciaŭ! Woś-ža bližejšaje znajomstwa z „Muž. Praŭdaj“ bližej mianie paznajomiła i z jaje redaktaram Kastusiom Kalinoŭskim, ab jakim i ab biełaruskaj narodnaj pracy jakoha paŭstała ŭ mianie dumka napisać asobnuju monohrafiju. Z hetaj metaj prastudjawaŭ ja ŭsie dastupnyja, datyčačyja Kalinoŭskaha kryńicy, jak archiŭnyja, tak i rožnyja apracawańni i sabraŭ niamała patrebnaha materjału. Tymčasam nadyšli 15-yja ŭhodki abwieščańnia niezaležnaści Biełarusi, razam z jakimi biełaruskaje hramadzianstwa ŭ Wilni pastanawiła adświatkawać i 70-yja ŭhodki bieł. presy, a hałoŭny referat na hety padwojny redki jubilej daručyła apracawać i pračytać mnie. Ja wybraŭ temu, jakaja aznačana ŭ zahałoŭku hetaj knížycy, a jakuju biełaruskaje hramadzianstwa całkom aprabawała. Kali-ž referat hety byŭ apracawany i pračytany, u mianie adpała ŭsiakaja achwota pracawać dalej nad asobnaj monohrafijaj ab K. Kalinoŭskim, a heta zatym, što ŭ swaim referacie ja badaj usie hałoŭnyja pytańni ab Kalinoŭskim zakranuŭ i ŭ mieru sił swaich staraŭsia na't raźwiazać ich, a pierad wypuskam referatu ŭ świet drukam asobnaj knižycaj, ja mieŭ mahčymaść sioje-toje ŭ im jašče dapoŭnić. Peŭnie-ž,

asobnaja monohrafija ab Kalincuskim była-b duža pažadanaj: jana dała-b bolš metodyčnaje i bolš nawukowaje ab im apracawańnie, a takža musiła-b mieć pieradruk usich wiedamych i dastupnych aryhinalnych dakumentaŭ, ale pytańnie, ci była-b i jak chutka była-b mahčymaść nadrukawać jaje ŭ biełaruskich sučasnych warunkach, da takoj pracy tak-ža mianie nie zachwočwała.

Słowam, zrabiŭ ja, što moh, niachaj chto zmoža — zrobić lepš. Dumaju, što tamu, chto „zmoža lepš" i chto prystupie da dalejšych studyjaŭ nad Kalinoŭskim, na što jon sapraŭdy zasłužyŭ— całkom bieskarysnaj nia budzie i heta maja knižyca i nižej padanaja ab Kalinoŭskim, i ab pytańniach z im źwiazanych, bibliohrafija.

„Mužyckaja Praŭda" Nr. Nr. 1—7. Bližejšyja wiestki ab hetaj časopisi padaŭ ja na swaim miescy hetaj knižycy. „Biuleteń ABSA" Nr. 5 1933 h. na bač. 12 piša, što „ŭsie siem numaroŭ časopisi „Mužyckaja Praŭda" znachodziacca i pierachoŭwajucca ŭ sprawach „Его Імператорскаго Величества Собственной Канцеляріи, Отдѣленіе III Экспедиціи 1 № 320, часть 2. О возмутительныхъ возваніяхъ",— apračа hetaha na tym-ža miejscy toj-ža „Biuleteń" śćwiardžaje, što ŭsie numary „Muž. Pr." „poŭnaściu źmieščany ŭ knizie Ahurskaha", jakuju ja tut padaju, a jakoj asabista spatkać mnie nie ŭdałosia.

Piśmy Jaśki Haspadara z pad Wilni (Kastusia Kalinoŭskaha) da biełaruskaha narodu z pad šybienicy, jakija pačynajucca ad słoŭ:

a) „*I da našaha kutka dalacieła waša hazetka*"... Heta piśmo dawoli doŭhaje, mała

znanaje, maje ŭ sabie akcenty wyrazna biełaruskija narodnickija.

b) *„Maryśka čornobrewa hałubka maja"...* U hetym piśmie K. Kalinoŭski pad imiem Maryśki, jak heta widać z tekstu jaho, razumieje Biełaruś.

c) *„Braty maje, mužyki rodnyje".*

Usie try hetyja piśmy padaje Gilier (I, 327-335) u swajej pracy, jakaja abaznačana na swaim miescy. Giller nazywaje ich piśmami Kalinoŭskaha: „Z pad šybienicy". Charakterna, što ŭ dwuch apošnich piśmach słowy: — Biełaruś, biełarusy, biełaruski — nie spatykajucca, jany zamianiajecca sławami: Maryśka, mužyki, mužycki. Prynamsi hetak padany henyja piśmy ŭ Gillera, biełarusy-ž zwyčajna ŭžywajuć słoŭ: Biełaruś, biełarusy, biełaruski. Aryhinału bačyć mnie nie ŭdałosia, jak nie ŭdałosia dawiedacca, dzie jany jość i ci jość ahułam.

„Piśmo ad Jaśka Haspadara z pad Wilni da Mužykoŭ ziamli polskaj". Hetaje piśmo, zahadkowaha źmiestu, ahułam redkaści nie stanowić. Miž inšym fotohrafija jaho znachodzicca ŭ Ihnatoŭskaha historyi, ab jakoj uspaminajecca na swaim miescy.

Śledčaja sprawa Nr. Nr. 5 i 6 „Mužycka. Praŭdy". (Palawy Audytoryjat, № 18, 1863 h. u Dziarž. Arch. ŭ Wilni).

Śledčaja i sudowaja sprawa Kastusia Kalinoŭskaha (Pal. Audyt. № 280, 1864 h. u Dziarž. Arch. ŭ Wilni).

Śledčaje pakazańnie Symona Kalinoŭskaha (baćki Kastusia). (Pal. Audyt. № 917. 1864 h. t. II, bač. 388-9 u Dziarž. Arch. ŭ Wilni).

Odpis metryki urodzenia Wincentego Kalinowskiego, zapisanej w księgach metrykal-

nych Jałowskiego rz-kat. par. Kościoła za 1838 rok pod № 22, na str. 59, przechowywanych w archiwum Świsłockiego Kościoła.

Агурскій — Очеркі по історіі революціоннаго двіженія Белорусіі. 1863—1917. Мінск 1928. (U hetaj knizie maje być pieradruk usich siamioch numaroŭ „Muž. Pr".).

Бакунін М. А. — Письма къ А. И. Герцену и Н. П. Огареву съ біографіческимъ введѣніемъ и объяснительными примѣчаніями М. Драгоманова. СПБ. 1906.

Bakunin M. — Do Polski, Rosji i Słowian (pierakł. z rasiejskaha). Lwów 1905.

Брянцев П. Д. — Польскій мятежъ 1863 г Вильно 1892.

Цьвікевіч Іван — Кастусь Каліноўскі. (К 60-ці годзьдзю Яго сьмерці). Біографічна-гістарычны нарыс. („Полымя" № 2(10) Менск—1924.

„Dwadzieścia pięć lat Rosyi w Polsce (1863--1888)". Zarys historyczny.

Gąsiorowski J. — Bibliografja druków dotyczących powstania styczniowego 1863-65. Warszawa 1923. (№№ 435, 533, 632, 656).

Герцен А. — Статьи о Польшѣ. С.-Петербург 1907.

Grabiec I. — Rok 1863, Poznań 1929.

Gieysztor Jakób — Pamiętniki z lat 1857—1865, t. I i II, Wilno 1913.

Giller Agaton — Historja powstania narodu polskiego 1861-64. T. I. Paryż 1867.

Janowski I. K. — Pamiętniki o powstaniu styczniowem t. I (styczeń—maj 1863 r. Lwów 1923.

Janulaitis A. — 1863 m. Sukilimo veikejai Lietuvoje: I Kastantinas Kalinauskas („Švietimo Darbas" № 1—2, Kaunas 1921).

Janułaitis Augustyn. — Powstanie w Litwie 1863—1864 r. Tłomaczenie z litewskiego, Wilno, 1922.

Ігнатоўскі Ул. — Гісторыя Беларусі ў XIX і ў пач. XX ст. Менск 1927.

Karo archyvas. Redagavo V. Steponaitis I Kaunas. 1925 (str. 222—225).

Прус. Recenzija na „Karo arch.“. „Крывіч“ 1925, № 1 (9), стар. 113—114.

Е. Ф. Карскій — Бѣлорусы III, 3. Петроград 1922.

Каліноўскі Кастусь і яго „Mužyckaja Praŭda“ (Да 70 лецьця беларускай прэсы). („Шлях Моладзі“ № 2 (49). Вільня 1933.

„Колоколъ“. 1858-1861.

Kościałkowski Stanisław. Recenzija knižycy Janułajtisa ab paŭstańni. („Ateneum Wileńskie“, Wilno 1923, № 3—4.

L. A. — Dyktator Litwy (W sześćdziesiątą rocznicę zgonu). („Przegl. Wileński“ № 6, 1924).

Licz — Konstanty Kalinowski („Gaz. Wileńska“ 1906, № 17).

Limanowski Bolesław — Historja powstania narodu polskiego 1863-4 r. Lwów 1908.

Миловидовъ И. А. — Архивные матеріалы Муравьевскага музея, относящіеся къ польскому возстанію 1863-4 г. г. въ предѣлахъ Сѣверо-зап. края. Ч. I. переписка по политическимъ дѣламъ гражданскага управленія съ 1.I.1862 по май 1863. Вильно 1913.

Мосолов А. И.—Виленскіе очерки 1863-65 г. Муравьеское время. СПБ 1898.

Никотин И. А. — Записки. С-Петербургъ 1905.

N. — Кастусь Каліноўскі. („Савецкая Беларусь“), 1923, № 86.

Pamiaci sprawiadliwaha (Biełaruski Kalendar „Swajak“ na 1919 h.) Wilnia.

Padwojny Jubilej (da 15 uhodkaŭ abwieščańnia niezaležnaści Biełarusi i 70-tych uhodkaŭ biełaruskaj presy). (Chryścijanskaja Dumka“ № 3 (84). Wilnia 1933.

Padwojny Biełaruski Jubilej (15 tyja ŭhodki abwieščańnia niezaležnaści Biełarusi i 70-tyja ŭhodki biełaruskaj presy). („Bieł. Krynica“ № 13 (512). Wilnia 1933.

Przyborowski Walery — Dzieje 1863 r. t. III. Kraków 1897.

Ратчь Василій — Свѣдѣнія о польскомъ мятежѣ 1863 г. въ Сѣверо-Западной Россіи. Вильна, 1867.

70-yja ŭhodki pieršaje biełaruskaje časopisi. (Biuleteń Abjedn. Bieł. Stud. Arhanizacyjaŭ. ABSA № 5 lipień 1933, Praha).

70-lećcie bieł. presy („Mužyckaja Praŭda“ 1863 h.) („Бел. Крыніца“ № 6, 1933 г.) Wilnia.

Swajak — Pamiaci sprawiadliwaha („Homan“, Wilnia 1916 № 1).

Studnicki Wacław — Rok 1863 — wyroki śmierci, Wileńskie źródła archiwalne. Wilno 1923.

Tałočka Ul. Ks. — Z minułych polskabiełaruskich adnosin („Biełaruskaje Žyćcio“ № 9, 1919 Wilnia).

Tałočka Ul Ks. — Chto byŭ Konstant Kalinoŭski? (Pawodle J. Giejštora). (Bieł. Žyćcio“ № 10, 1919. Wilnia).

Трызна Іван — Кастантын Каліноўскі (гістарычны нарыс). („Беларускі Сьцяг“ № 4, 1922, Kaunas.

Zieliński Stanisław—Prasa tajna („Świat“ 30.XI,1912).

Kaniec.

Wilnia, 15.VIII.1933.

Ź M I E S T.

		Bač.
I.	Ideowaja łučnaść miž aktam 25.III.18 h. i pracaj K. Kalinoŭskaha 1862—1864 h.	5
II.	Miesca K. Kalinoŭskaha ŭ nawucy	7
III.	Čas, kali žyŭ K. Kalinoŭski. . . .	11
IV.	Ab žyćci K. Kalinoŭskaha	16
V.	„Mužyckaja Praŭda“.	24
VI.	Piśmy „z pad šybienicy“.	36
VII.	K. Kalinoŭski — Biełarus.	40
VIII.	K. Kałinoŭski — zmahar za palityčnuju samastojnaść Biełarusi i Litwy.	45
IX.	K. Kalinoŭski i dalejšy los niezaležnaści Biełarusi.	53
X.	Apošnija ŭwahi i bibliohrafija. . . .	58

Knižki taho-z aŭtara:

1. DOKTAR FRANCIŠAK SKARYNA, PIERŠY DRUKAR BIEŁARUSI 1525 — 1925.
Wydańnie Biełaruskaha Nawukowaha T-wa Wilnia, 1925 h.
Knižka wydana hraždankaj i łacinkaj.

2. BIEŁARUSKAJA MOWA Ŭ ŠKOŁACH BIEŁARUSI XVI i XVII ST.
Wydańnie „Biełaruskaj Krynicy“.
Wilnia, 1928.

3. RODNAJA MOWA Ŭ ŚWIATYNIACH
Wydańnie „Chryścijanskaj Dumki“.
Wilnia, 1929.

4. FRANCIŠ BAHUŠEWIČ
jaho žyćcio i tworčaść
u tryccatyja ŭhodki śmierci
(1900 – 1930).
Wydańnie Biełaruskaha Instytutu Haspadarki i Kultury.
Wilnia, 1930.

5. ВІТАЎТ ВЯЛІКІ І БЕЛАРУСЫ
Выданьне
Беларускага Нацыянальнага Камітэту
Вільня, 1930.

6. KAZIMIER SWAJAK
Narys ab jahonaj ideolohii,
u piatyja ŭhodki śmierci.
Wydańnie „Chryścijanskaj Dumki“.
Wilnia, 1931.

Hałoŭny skład:
Kniharnia „Pahonia“, Wilnia Zawalnaja 1.

